

original scientific article
received: 2015-07-06

UDC 94:323.1(450)"1880/1914"

OD IRENTIZMA DO INTERVENCIONIZMA: NA PRELOMU 19. IN 20. STOLETJA DO VSTOPA ITALIJE V PRVO SVETOVNO VOJNO

Salvator ŽITKO

Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Garibaldijeva 18, 6000 Koper, Slovenija
e-mail: salvator.zitko@gmail.com

IZVLEČEK

Avtor predstavlja vpogled v italijanske družbeno-politične razmere v obdobju treh desetletij pred prvo svetovno vojno, predvsem v posamezne faze italijanskega iredentizma in nacionalizma, ki sta v svojem kontinuiranem odnosu z imperializmom, prepojenim s principi nacionalnih teženj po priključitvi »neodrešenih dežel«, tradicijo risorgimenta in v zaključni fazi tudi s politiko »sacro egoismo«, vplivali na vstop Italije v vojno z Avstro-Ogrsko.

Ključne besede: iredentizem, nacionalizem, trozveza, militarizem, etnično-nacionalni konflikti, intervencionizem

DALL'IRREDENTISMO ALL'INTERVENZIONISMO: DAL PERIODO A CAVALLO DEL XIX E XX SECOLO FINO ALL'INGRESSO DELL'ITALIA NELLA PRIMA GUERRA MONDIALE

SINTESI

L'autore presenta la situazione politica in Italia nei tre decenni che precedettero la prima guerra mondiale, in particolare le singole fasi dell'irredentismo e del nazionalismo italiano che a causa del loro rapporto costante con l'imperialismo carico di aspirazioni nazionalistiche riguardanti l'annessione delle »terre irredente«, della tradizione del Risorgimento e, nella fase conclusiva, con la politica del »sacro egiosmo«, contribuirono a portare l'Italia in guerra contro l'Austria-Ungheria.

Parole chiave: irredentismo, nazionalismo, Triplice Alleanza, militarismo, conflitti etnici e nazionali, intervenzionismo

UVOD

Stoletnica prve svetovne vojne, zlasti pa sklenitve tajnega Londonskega sporazuma, 26. aprila 1915, in posledičnega vstopa Italije v vojno na strani antantnih sil, predstavljata za zgodovinsko stroko nenehno velik izziv in ob letošnjem jubileju tudi priložnost za nove refleksije, ocene in poglede na tedanji prelomni čas, tako v širšem evropskem, kot ožjem severnojadranskem prostoru. Ob številnih delih italijanskega, avstrijskega, hrvaškega in slovenskega zgodovinarstva, ki skušajo v okviru svojih raziskovalnih ustanov in posameznih avtorjev na novo interpretirati in definirati nekatere ključne dogodke in ozadja, ki so privedla do vstopa Italije v prvo svetovno vojno, je tudi v uredništvu revije *Annales* dozorela pobuda za pripravo posebnega tematskega sklopa, ki naj bi odstrl nekatere nove poglede in vidike tega dogajanja na ožjih tleh tedanjega Avstrijskega primorja. V pričujoči uvodni razpravi so prikazane najbolj relevantne značilnosti italijanskih družbeno-politične razmer, povezanih z iredentizmom in nacionalizmom, v obdobju od vstopa Italije v trozvezo (1882) do vojne napovedi proti Avstro-Ogrski (1915). Namen je analizirati stališča, povezave in razhajanja predstavnikov italijanskega iredentizma in nacionalizma.

OD VSTOPA ITALIJE V TROZVEZO (1882)
DO KONCA 19. STOLETJA

Med zgodovinarji prevladuje mnenje, da se je iredentizem pojavil v obdobju med šestdesetimi in osemdesetimi leti 19. stoletja kot notranja in zunanja reakcija v ozkih krogih demokratske stranke Italijanskega kraljestva in med italijansko radikalno usmerjeno mladino na tleh habsburške monarhije. Za italijanskega zgodovinarja Angela Aro so bile opredelivne Giuseppeja Mazzinija iz leta 1866 rojstni datum iredentizma. Z njimi je Mazzini postavil »argumentirane temelje«, na katere je naslanjal iredentizem v naslednjih desetletjih: gre za skupek zgodovinskih citatov, literarnih reminiscenc, strateških ocen in geografskih danosti, ki naj bi utemeljevale pravo Italije do ozemelj v severnem Jadranu in na južnem Tirolskem (Cattaruzza, 2007, 19).

V letih po združitvi Italije pa tja do italijanskega vstopa v trozvezo (1882) je iredentistični diskurz predvsem poudarjal pravo Italije do zasedbe »neodrešenih dežel« (*terre irredente*) na podlagi argumentov, da bi naj bila ta ozemlja v nacionalnem pogledu italijanska oziroma naj bi se nahajala znotraj »naravnih meja« Italije, ki naj bi imela tudi pravico do ozemeljskih kompenzacij zaradi avstrijskih ozemeljskih pridobitev na Balkanu.

Pri tem je potrebno poudariti, da je iredentizem sedemdesetih in osemdesetih let 19. stoletja v nadaljnjem razvoju spremenil svoj značaj. V bistvu je postalo to

gibanje tja do konca 19. stoletja domena levice, zlasti demokratov in republikancev. Levica je bila brezkompromisna v svojih stališčih do Avstro-Ogrske, medtem ko jo kolonialna vprašanja niso niti zanimala, imperializem pa je sploh zavračala. Pravico do zasedbe »Julijske krajine« pa je vedno opirala na nacionalni princip in teorijo o naravnih in geografskih mejah.¹

Poskusi ponovnega oživljanja iredentizma so propadli, ko se je italijanska zunanja politika spremenila zaradi francoske zasedbe Tunisa in je Italija definitivno krenila na pot kolonialne politike in približevanja Avstro-Ogrski in Nemčiji. Italijanska diplomacija je namreč s tem ciljala na vzpostavitev mreže zavezništev, ki bi rešila državo pred diplomatsko osamljenostjo in ki ji je škodila tako na Berlinskem kongresu leta 1878 kot leta 1881, ko je Francija zasedla Tunis (Chabod, 1965, 722–728). Prišlo je do podpisa trozveze med Avstro-Ogrsko, Italijo in Nemčijo,² ki je privedel do izboljšanja italijansko-avstrijskih odnosov, in italijanska vlada si ni mogla več dovoliti, da bi podpirala ali vsaj prikrito odobrvala delovanje iredentističnih krogov (Apih, 1988, 64–65).

S podpisom trozveze (1882) se je Avstrija obvezala, da bo varovala italijanstvo v Avstrijskem primorju, Italija pa je zaenkrat uradno prenehala podpirati italijanska iredentistična društva na vzhodnem Jadranu. Leta 1889 so razpustili *Odbor za Tridentinsko in Trst*, ki pa se je kasneje obnovil v ilegali in nadaljeval svojo konspirativno dejavnost tako kot mnogi drugi odbori. Različne oblike odpora proti trozvezi so imele v teh letih svoj odmev tudi v italijanskem parlamentu, kjer se je oblikoval poseben poslanski odbor, ki je jasno izpostavljal dejstvo, da vztrajanje Italije v trozvezi pomeni odrekanje Trstu in Tridentinski. Kljub temu je imela vlada jadranski iredentizem še vedno za rezervno sredstvo v primeru spremenjenega evropskega ravnotežja oziroma svoje zunanje-politične usmeritve. Jadranski iredentizem je torej začasno prepustila samemu sebi, ni mu pa odtegnila moralne podpore, saj ga – kot je poudarjal Gaetano Salvemini – italijanske vlade niso mogle v celoti zanikati, ker je bil ravno nacionalni princip temelj Italijanskega kraljestva (Cattaruzza, 2007, 40).

Leti 1882–1883 sta prinesli gotove spremembe tudi v iredentistično gibanje onkraj avstrijsko-italijanske meje. Italijanski domoljubi z območja Tridentinske in Avstrijskega primorja so se zavedali, da je po sklenitvi trozveze obdobje risorgimenta resnično zaključeno in da se je možnost morebitne »osvobodilne vojne« močno oddaljila. Treba se je bilo zateči k drugačnim metodam, se oprijeti dela in vzpostaviti zaupanje v lastnih vrstah. Le na tak način bi lahko reševali in povečevali nacionalno dediščino, zlasti pa jezik. V ospredje je stopil tisk, šole in kulturne ustanove, vse oblike propagande in najrazličnejše manifestacije, ki naj bi oživele domoljubna

1 O konceptu naravnih oziroma geografskih meja glej kritične pripombe v Salvemini, Maranelli, 1919.

2 Podrobneje o vstopu Italije v trozvezo Babudieri, 1991; Salvatorelli, 1939.

čustva in opogumila mlačneže. Skratka, reformistična metoda oziroma nekakšen minimalističen program, ki se je usmeril leta 1884 v ustanovitev *Istrskega političnega društva* (*Società Politica Istriana*), ki je odslej vodilo italijansko politiko v Istri. Istrsko področje iredentizma je tako ob koncu osemdesetih let 19. stoletja pod vplivom časopisja, številne periodike in aktivne dejavnosti društev ter obenem nasičeno z miti in ideali različnih vrst vključevalo vedno širše mase italijanskega prebivalstva. Ob vprašanju, ali je bil iredentizem tistega obdobja rezultat spontanega in avtonomnega razvoja nacionalne ideje, ali pa bolj instrument vodilnih liberalno-nacionalnih krogov, ki so ga razširili predvsem po Trstu in Istri ter vanj zajeli pretežno malomeščanske, pa tudi že nižje sloje prebivalstva, prevladuje drugi aspekt, se pravi instrumentalizacija nacionalne ideje, ki pa jo protagonisti politike nacionalne obrambe niso postavljali v tolikšni meri (zlasti v Trstu) proti dunajskemu birokratskemu centralizmu, kolikor proti avtohtonemu slovanskemu prebivalstvu. Borba proti slovanstvu je karakterizirala italijansko nacionalno gibanje v Avstrijskem primorju od osemdesetih let 19. stoletja dalje in je torej ob prehodu v masovno gibanje tvorila bistveno drugačno podobo (Lukić, 1956; Strčić, 1981; Maserati, 1991; Žitko, 2002).

Netivo za širjenje sovražnih čustev do habsburške monarhije je kljub preobratu v letu 1882 v osemdesetih in devetdesetih letih prihajalo predvsem z italijanskih tal. Sicer je preobrat v avstrijsko-italijanskih odnosih po tem letu sprva povzročil, da so začeli na problem »neodrešenih dežel« gledati z drugačnimi očmi, zlasti v smislu poseganja po zakonitih sredstvih. Takšne strategije so se oprijeli tako demokratični kot zmerni iredentisti pa tudi skrajni levičarji, ki so preko svojih časopisov in bolj ali manj tajnih društev, nadaljevali z agitacijo o »neodrešenih pokrajinah«, iredentistični krožki pa so rasli po celotnem italijanskem ozemlju, čeprav noben ni dosegel pomena in moči društva *Pro Italia Irredenta* v letih 1878–1882.³

Zlasti po letu 1887 je s prihodom Francesca Crispija na oblast, iredentizem v Italiji prenehal s prakso skrivnih sestankov v krogu republikancev in emigrantskih društev ter se pojavil med tistimi, ki so iz različnih vzrokov nasprotovali vladni politiki. Iz tovrstnih potreb – bolj kot pa iz nekakšne splošne vneme do italijanskega življa na avstrijskih tleh – se je leta 1889 porodilo nacionalistično društvo *Dante Alighieri* (*Società Nazionale Dante Alighieri*). Ideja o formiranju društva je dozorela v Rimu med

mladimi emigranti z območja Tridentinske in Avstrijskega primorja, ki so prešli iz republikanskega iredentizma in se postopno pomikali proti desnici: Giacomo Venezian (kasneje so mu priznali zasluge za pravega in resničnega očeta društva), Salvatore Barzilai, Ettore Tolomei, Aurelio Salmona, Salmone Morpurgo, Enrico Tedeschi in Albino Zenatti (Sabbatucci, 1970, 480).

V prvih letih delovanja je bila društvena pomoč avstrijskim Italijanom dokaj skromna, temu primerni so bili tudi rezultati. Dejansko je v tistih letih nacionalni boj prehajal nekatere najbolj dramatične faze: od ukinitve društva *Pro Patria* leta 1890 do uvedbe dvojezičnih napisov na sodiščih po Istri in na Goriškem, kar je v nekaterih okoljih izzvalo prave upore italijanskega prebivalstva (npr. 1894 v Piranu) (prim. Apollonio, 1992).

Kmalu po razpustitvi *Pro Patrie* je bila rojena *Lega Nazionale* (1891), ki je v kratkem postala velika organizacija italijanskega nacionalnega gibanja tako v Avstrijskem primorju kot na Tridentinskem. Svoje podružnice je ustanovljala kjer se je le dalo, v veliki meri tudi v čisto slovenskih in hrvaških okoljih. Dejavnost društva je bila sicer interpretirana v smislu »obrambe italijanstva« na področju osnovnošolske in domovinske vzgoje s ciljem, da bi pospeševala ustanavljanje in vzdrževanje italijanskih šol na avstrijskih tleh, zlasti na etnično in jezikovno mešanih območjih (Szombathely, 1962, 4; Coceani, 1971, 105–113). Leta 1894 je bila *Lega Nazionale* že dodobra uveljavljena, saj je združevala elitne sloje, zlasti sloj srednjega in drobnega meščanstva, bila pa je popularna tudi med nižjimi sloji. Med drugim je uspevala organizirati prave masovne manifestacije, ki so za tiste čase zavzemale velik obseg, dogodki leta 1894, zlasti v Piranu, pa so bili zgodovinsko pomembni predvsem zato, ker prvič v Istri zasledimo subverziven, nasilen in protizakonit iredentizem, ki je izviral iz krogov, prisotnih že nekaj let in o katerih govori *L'Eco dell'Alpe Giulia*, glasilo »akcijskega iredentizma« (*Irredentismo d'azione*).⁴

Če je po eni strani akcijski iredentizem po letu 1894 ob piranskih dogodkih, ki so odmevali na Dunaju pa tudi v Italiji in zamajali celo Crispijev vladni kabinet, pokazal na nepripravljenost na organizacijski in psihološki ravni, pa je po drugi strani vzpodbudil Graziadio Isaia Ascolija, uglednega goriškega glotologa, k izdaji daljšega prispevka v literarni reviji *Nuova Antologia* z naslovom *Gli Irredenti*. Šlo je za prispevek, ki je skušal italijanskemu javnemu mnenju kar najbolj realistič-

3 Društvo je nastalo maja 1877 v Neaplju na pobudo Mattea Renata Imbrianija, ki mu tudi pripisujejo iznajdbo termina »irredento« oziroma »Irredentismo«. Izhajalo je iz enotne sredine in je postalo koordinator velikega števila krožkov, odborov in sekcij, ki so se pogosto oblikovali spontano na celotnem območju Italije. Dejavnost društva je slonela predvsem na aktivnosti Imbrianija, Bovia in skupine neapeljskih demokratov: Mirabellija, Salmone, Capore, Casinija, G. di Laurenzana in Pansinija, ki so načelovali Imbrianijevemu časopisu *L'Italia degli Italiani*. Treba je tudi pripomniti, da društvo ni bilo le nekakšen garibaldinski revival, ki se je oblikoval zato, da bi po Italiji širil iredentistične ideje in zavest, temveč da bi na dokaj odločen in konkreten način vplivalo na italijansko zunanjo politiko in se umestilo v mednarodne okvire. O navedeni problematiki zlasti Castellini, 1914; Morandi, 1968, 143–196; Volpe, 2002.

4 Iredentistični list *L'Eco dell'Alpe Giulia* je urejal R. Battera, ki je vodil tudi milansko sekcijo krožka Garibaldi iz Trsta. V Milanu je vzpostavil pravo informacijsko in propagandno protiavstrijsko središče, ki je delovalo v ilegali in v iredentistična jadranska mesta pošiljalo časopise, članke in letake (Apollonio, 1992, 38).

*Trst – Veliki trg s palačo c.k. namestništva pred prvo svetovno vojno (M. Pahor, *Jadranska banka v Trstu, 1996, 112*)*

no osvetliti jadranski problem, ne da bi pri tem preveč vznemirjal občutljivost avstrijskih Italijanov znotraj liberalno-nacionalnega tabora. Do iredentizma je bil Ascoli – sicer privrženec italijanskega risorgimenta – preveč zmeren in pomirjevalen. Njegovo »legalno« politično misel je narekovala ljubezen do rodne Gorice, pa tudi kot znanstvenik se ni mogel predajati iluzijam, ki jih obstoječe prilike niso dovolj opravičevale (Marušič, 1976, 296).

V razpravi *Gli Irredenti* se je dotaknil položaja Italijanov na Tridentinskem, v Dalmaciji, na Goriškem, v Istri in Trstu v odnosu do avstrijskih oblasti in slovanskega prebivalstva. Glede Avstrije se je v razpravi zavzel, da je potrebno do nje voditi bolj razumno in preudarno politiko in prenehati s hujskanjem množic in uličnimi manifestacijami. Glede Slovanov je sicer sprejemal znano stališče, da naj bi jih avstrijske oblasti uporabljale v borbi proti Italijanom, vendar se mu je zdel po drugi strani način postopnega asimiliranja Slovanov z namenom, da bi tako ohranili italijanski značaj tega območja, zastarel; Slovanom ni odrekal pravice do lastnega razvoja in obstoja. Taka dvonarodna realnost, ki ji ni videl skorajšnje rešitve v okviru sprememb na mednarodnem nivoju, ga je navedla k predlogu o upravni razdelitvi tedanjega Avstrijskega primorja po narodnostnem principu. Italijanski del take nove upravne celote, ki jo je poimenoval »Tržaška provinca«, bi obsegal goriško Furlanijo, Gorico, tržiško območje, nakar bi po devinski ožini dosegel Trst ter zajel še zahodno Istro. Le na takšen način in z zavestno priključitvijo k avstrijskemu cesarstvu, bi se lahko oblikovala italijanska jadranska provinca, ki bi znotraj Avstrije predstavljala podobno tvorbo kot francoski kanton Ženeva v Švici. To bi bila po njegovem »dokončna« rešitev, ki bi Italijanom na območju Avstrijskega primorja zagotavljala pogoje za ohranitev lastne identitete in varnosti (Apollonio, 1992, 159).

Kot je torej videti v Ascolijevem delu ni bilo direktnih

Zemljevid poknežene grofije Goriško-Gradišćanske s Trstom in okolico, natisnjen leta 1905 (Primorska 1918–1947, Katalog stalne razstave, Goriški muzej, 2002, 5)

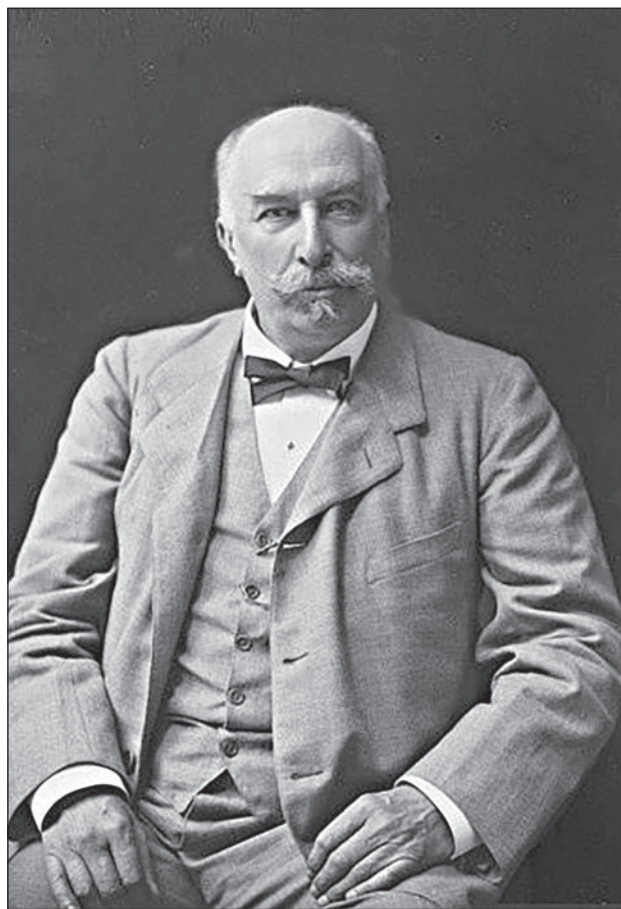
vzpodbud, ki bi merile na uničenje Avstrije oziroma na neko državoupravno spremembo obstoječega položaja njegovih rodnih krajev, prav tako se ni nikoli zavzemal za kakršenkoli asimilacijski poseg. Tolerantnost do Slovencev je pokazal že leta 1848, potrdil pa kasneje, zlasti ko se je zavzemal za narodnostno porazdelitev tedanjih dežel Avstrijskega primorja. Priznaval je narodnostno mešani značaj Goriške in ostalih pokrajin Avstrijskega primorja, skušal je najti rešitev naraščajočih narodnostnih bojev, vendar je kljub upoštevanju aktivne prisotnosti Slovencev hkrati naglašal vlogo romanskega življa kot civilizacijsko močnejšega partnerja. Šlo je torej za poglede in argumente, ki jih je dvajset let kasneje v svojem znamenitem delu *Irredentismo adriatico* (Firenze, 1912) mnogo bolj radikalno izpostavljala tržaški socialist Angelo Vivante, leta 1895 pa jih je v reviji *Nuova Antologia* osvetljeval liberallec in znanstvenik, človek širokih nazorov in daljnovidnosti, antikonformizma in zvestobe lastnemu idealu, kot je Ascolija ob petdeseti obletnici smrti označil G. Manzini (Marušič, 1976, 298).

Padec Crispijeve vlade leta 1896 je v marsičem vplival na spremembo italijanske zunanje politike, hkrati s

tem pa se je tudi italijanski iredentizem znašel v bistveno drugačnem položaju kot v predhodnem obdobju. Najpomembnejši element, ki je zaznamoval italijansko politično življenje v zadnjih letih 19. stoletja je bil velik prodor in uveljavitev socialističnega gibanja, tako v parlamentu kot v celotni državi. Konservativni krogi so zaradi tega v iredentizmu dokaj hitro odkrili potencialnega zaveznika, ki bi lahko mlajše generacije odvrnil od revolucionarnih tendenc ter omehčal parlamentarno opozicijo ljudskih strank glede vojaških izdatkov. Toda najbolj očitno znamenje spremenjenih odnosov med iredentizmom in italijanskim političnim vrhom, se je znova pokazalo v dejavnosti društva *Dante Alighieri* oziroma v dejavnosti njegovega novega predsednika Pasquala Villarija. Z njim je društvo začelo deliti »skrb« nad iredentisti in emigranti, od tu pa tudi tendenca po »večji Italiji«, ki jo je porodila prisotnost italijanskega življa na vseh koncih sveta. Na temelju teh novih premis se je pri njem izoblikovalo novo pojmovanje italijanskega naroda kot organizma, ki živi od ekspanzionizma, zato bi moral iredentizem postati gonilna sila nenehne borbe za zaščito nacionalnih interesov. V trenutku, ko je bil torej iredentizem vključen v najbolj splošno ekspanzionistično vizijo, je izgubil svoj poseben pomen oziroma razlog za obstoj, bodisi kot ideološki konstrukt ali pa kot konkretna vizija zunanje politike. Kljub temu pa je bila tudi temu minimaliziranemu iredentizmu v naslednjem obdobju namenjena dokaj pomembna funkcija in vloga, zlasti na območju Tridentinske in vzhodnega Jadrana (Sabbatucci, 1970, 486).

ITALIJANSKI NACIONALIZEM IN IRENTIZEM V DESETLETJU PRED PRVO SVETOVNO VOJNO

Skoraj celotno obdobje do prve svetovne vojne je s svojo politiko »novega liberalizma« na italijanski politični sceni zaznamoval Giovanni Giolitti. Hkrati je to obdobje pospešenega industrijskega razvoja, zaradi česar je Italija, dotlej pretežno agrarna dežela, postajala agrarno-industrijska, kar pa je v italijansko družbo vnašalo velika socialna in družbena nasprotja. Kapitalistična ekspanzija je postajala nacionalna realnost, ki so jo poleg meščanstva vzele na znanje tudi delavske in kmečke množice in njihove organizacije, zlasti sindikati in socialistična stranka, ki je v tem obdobju dobila tiste organizacijske oblike, po katerih se je bistveno razlikovala od drugih evropskih socialističnih strank: v svojem okrilju je poleg delavskih slojev zbrala tudi široke sloje nižjega meščanstva, zlasti pa večji del izobraženstva, kar je postopno prispevalo k njeni notranji razcepljenosti in šibkosti. Tako so se meščanski sloji svobodnih poklicev, intelektualcev, trgovcev, industrialcev in mnogih drugih, ki so hoteli biti v obdobju Crispija in Pelloux napredni in so simpatizirali s socialisti, po volitvah leta 1904 obrnili odločno na desno. Večina, ki se je v parlamentu oblikovala po teh volitvah, je ostala zvesta Giolittiju vse do leta 1914 in mu omogočala, da je vzdr-

Giovanni Giolitti (G. Prezzolini, *La Voce* 1908-1913, 1947, 661)

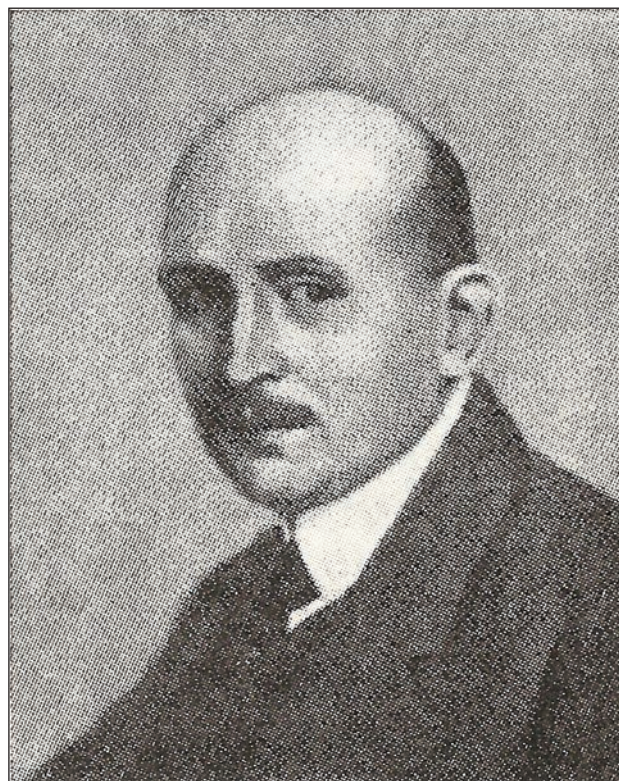
ževal sistem, ki se je po njem poimenoval »giolitizem«. Giolitti je računal na širšo podporo tistih sil, katerih težišče je bilo izven parlamenta, saj je bil prepričan, da njegova najpomembnejša funkcija ni v izvajanju svoje zakonodajne funkcije, temveč izvolitev in podpora izvršni oblasti. Seveda pa Giolitti ni zaničeval parlamenta, temveč je gojil zaupanje vanj predvsem kot moderatorja ekstremizmov, kot političnega subjekta za reševanje konfliktov med nasprotujočimi se interesi in za zaščito države pred iracionalnimi strastmi in nasilnimi manjšinami. V iskanju ravnovesja med konservativci in demokrati, katoliki in socialisti, je Giolitti hkrati paraliziral ekstremna gibanja in sledil srednji poti (Seton-Watson, 1967, 379–427; Cusin, 1970, 115–162; DAI, 185–191).

Ponovno rojstvo iredentizma starega kova, ki ga je svoje čase Crispi že zatrl, je bilo naravna posledica kritičnega stanja v trozvezi. Irementisti so uživali Zanardellijeve in celo kraljeve simpatije, vendar jim ni uspelo ponovno osvojiti dominantnega položaja znotraj leveice, ki so ga imeli pred letom 1890. Čeprav je bil vpliv mazinizanskega iredentizma praktično neznaten, so v Italiji dozorevale nacionalne aspiracije novega tipa, ki so bile

Alfredo Oriani (G. Prezzolini, *La Voce* 1908–1913, 1974, 473)

dokaj zaskrbljujoče, zlasti za Avstro-Ogrsko. Nacionalistična struja, ki je bila v začetku omejena na intelektualne in literarne kroge, je v spremenjenem ozračju začetka 20. stoletja vedno bolj širila svoj vpliv, dokler ni po aneksiji Bosne in Hercegovine oziroma bosansko-hercegovski krizi leta 1908, prišla na površje in pridobila veliko politično težo. Nacionalisti so se sicer še navdihovali pri italijanskem risorgimentu, vendar so pri njem zavračali liberalno tradicijo; v svojih spisih so dokončno zavrgli Mazzinija, tako da se je »ideja Rima« identifikovala z dominacijo in »misija« tretje Italije s kolonialnimi osvajanji. Nacionalisti so se zgledovali po ekspanzionizmu svetovnih sil, zlasti ZDA, Japonske, Francije in Velike Britanije, Italija (imenovana tudi *l'Italietta*) pa je po njihovem ostajala v ozadju, vse od 1896 zavzeta pretežno s svojo notranjo problematiko brez občutka za lastno poslanstvo v širših svetovnih dimenzijah. Tako se je vsaj zdelo Alfredu Orianiju, enemu predhodnikov modernega italijanskega nacionalizma, zasnovanega na načelih, ki so prekinila s tradicionalnim meščanskim re-

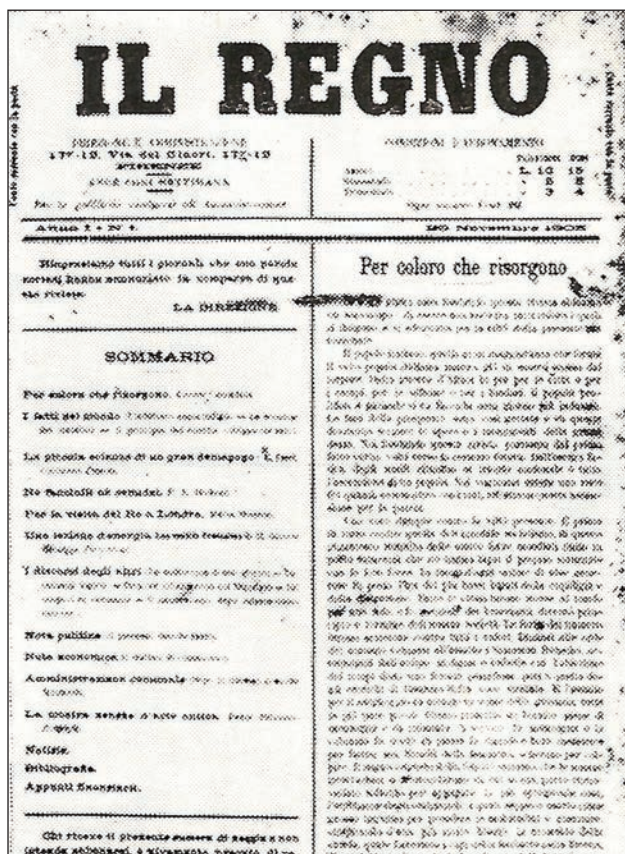

Enrico Corradini (G. Prezzolini, *La Voce* 1908–1913, 1974, 268)

dom. Njegov idol je bil nekdanji ministrski predsednik Francesco Crispi, katerega padec po porazu pri Adui, je bil zanj temen madež na italijanski nacionalni časti. Po Orianiju je ozemeljska ekspanzija predstavljala nacionalno dolžnost: bil je prepričan, da bodo le osvojitve v Afriki in prevlada na Jadranu oziroma v Sredozemlju risorgimento lahko privedle do njegovega zaključka ter da bi lahko le vojna okrepila nacionalno tkivo Italije. Ekonomski problemi in družbeno razslojevanje bi lahko našla svojo rešitev »v veličini«, ki predstavlja smoter, junaštvo pa sredstvo za njegovo doseg (Volpe, 2002, 353–360; Seton-Watson, 1967, 409).

Druga velika osebnost nacionalističnega gibanja je postal Enrico Corradini, učinkovit pisec in žurnalist, ki se je spreobrnil v nacionalista po porazu pri Adui in ga je prevzela D'Annunzijeva fascinancijska. Novembra leta 1903 je s skupinico mladih pisateljev v Firencah osnoval prvo nacionalistično revijo *Il Regno*, ki je kmalu postala glasnik vseh tistih, ki so prezirali bojzljivost in strahopetnost, še bolj pa tistih, ki so zavračali »prostaški socializem«; postala je sredstvo za prebujanje meščanstva iz njene otrplosti in za oblikovanje nove elite, ki bi ustvarjala bogastvo, stremela po moči in osvajanju kolonij (Guglielmino, 1971, 105–107).

Prve številke revije *Il Regno* so sledile dogodkom v sosednjih državah z nemajhno dozo kritičnosti in očit-

Il Regno (G. Prezolini, *La Voce* 1908–1913, 1974, 680)

kov vladi na račun njene neučinkovitosti pri obrambi italijanskih interesov in se v nekaterih člankih stopnjevale do silovitih napadov na stališča socialistov, ki so jih zastopali v parlamentarnih razpravah glede proletarske solidarnosti in oboroževanja. Kot ugotavlja v svojem delu Paola M. Arcari, je krog okoli revije *Il Regno* svoj gnev in jezo zaradi protiitalijanskih incidentov v Avstriji želel preliti v krepitev militarističnega duha oziroma potrebo po oboroževanju in večji angažiranosti armade (Arcari, 1934–1939, 464).⁵

V letih 1906 do 1908 je v razvoju nacionalističnega gibanja oziroma iredentizma zaslediti določen zastoj, novega zagona sta v smislu »prebuje nacionalne zavesti« dobila šele z bosansko-hercegovsko krizo, ki je pomenila radikalno prelomnico in sprožila nov val nacionalizma, ki je na določen način dosegel vrhunec na I. kongresu italijanskih nacionalistov v Firencah decembra 1910.

Fenomen, ki mu lahko sledimo po bosansko-hercegovski krizi leta 1908, ni bil omejen zgolj na ponoven izbruh iredentizma, temveč gre za povsem novo vzduš-

je, ki je preplavilo vsa področja družbenega življenja; v bistvu gre za »prebujo nacionalne zavesti«, kot se je izrazil Romolo Ronzio (1943, 273–293).

V takratnem italijanskem političnem prostoru pravzaprav izstopajo tri pglavitna dejstva, ki jih lahko povežemo z bosansko-hercegovsko krizo: kriza internacionalističnih idealov na področju mednarodnega delavskega gibanja, zlasti med revolucionarnimi sindikalisti in desnimi reformisti; razmah gibanja proti trozvezi in s tem odklon od zunanjepolitičnega kurza Giolittijeve vlade; nihanje znotraj pozicije oziroma demokratične levice glede njenega dotedanjega odnosa do oboroževanja, vojne in italijansko-avstrijskih odnosov.

Toda najpomembnejše dejstvo političnega življenja teh let, ki ga lahko ravno tako pripišemo spremenjeni politični klimi po bosansko-hercegovski krizi, se je izrazilo na desnici: gre za ponovno prebujo nacionalističnega gibanja. Po eni strani gre za Corradinija, ki je v člankih in razpravah nadaljeval diskurz, ki ga je svoječasno začel na straneh revije *Il Regno* in si prizadeval, da bi dal »proletarsko« dimenzijo svojemu aristokratskemu imperializmu, po drugi strani pa je moč slediti združevanju in povezovanju različnih vrst pisateljev, novinarjev in politikov z namenom, da bi ustvarjali revialni tisk z nekim novim nadihom nacionalizma posebnega tipa, senzibilnega in hkrati bojovitega, a dokaj splošnega ter brez solidnih teoretskih temeljev. Ta tisk se dejansko omejuje na poudarjanje potrebe po močnejši Italiji, zlasti v vojaškem smislu, po močnejši nacionalni zavesti, bolj energični zunanji politiki, po odklanjanju socialističnega internacionalizma in oblastnega parlamentarizma, ter nenazadnje po stigmatiziranju mlahave in koruptivne Giolittijeve vlade ter plašne, servilne in pragmatične Tittonijeve zunanje politike. Gre v bistvu za »drugačen italijanski nacionalizem«, o katerem govori Giocacchino Volpe, nacionalizem, ki ima svoj najbolj značilen izraz v delu Scipia Sigheleja *Pagine nazionaliste* ter na straneh dveh novih nacionalističnih revij *Il Carroccio* in *La Grande Italia*.

Po splošnem mnenju zgodovinarjev, ki so se ukvarjali s to problematiko, je v tej fazi italijanskega nacionalističnega gibanja, iredentizem igral odločilno vlogo. Tezo o soočenju in prepletanju nacionalistične in iredentistične struje je z določenimi popravki sprejela tudi Arcarijeva, še mnogo bolj prodorno in artikulirano analizo pa je pripravil Volpe, ki mu niso ušle meje in dvoumnosti medsebojne nacionalistično-iredentistične povezanosti. Zanj so se dvoumnosti in kontradikcije prenehale v postopnem pomikanju Italije k ambicioznemu cilju »velike Italije«. Toda iredentizem od teh svojih novih podpornikov in zagovornikov v bistvu ni dobil nobene konkretne vzpodbude za uresničitev svojega »maksimalnega programa«; niti njegova uvrstitev v italijanski politični prostor ni kaj

⁵ Gre za delo – Paola M. Arcari –, ki ni le zgodovina nacionalizma, temveč predstavlja tudi prerez italijanske politične misli, razumljene kot nasprotujočo, vendar napredno potrditev »nacionalne politične doktrine«, ki se ob vrsti pristranskih sintez v polni meri realizira s prihodom fašizma na oblast (Sabbatucci, 1970, 55).

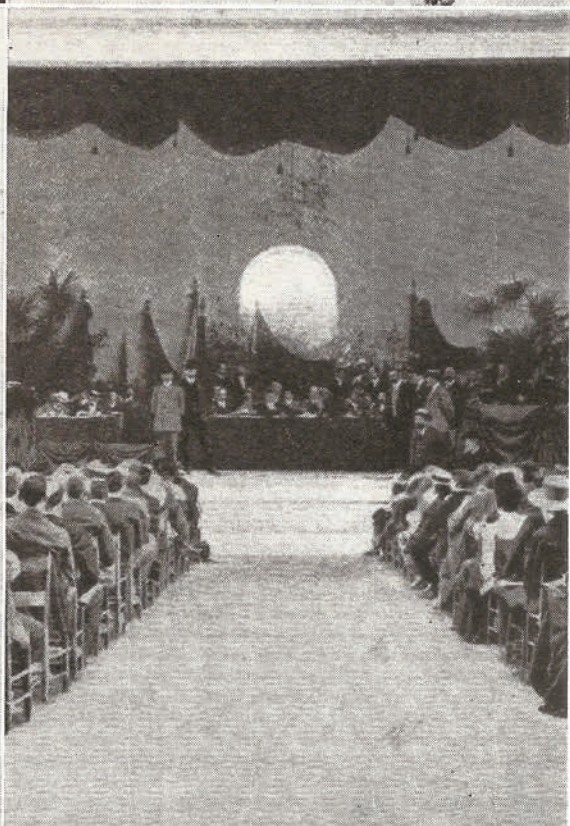

L'UNITÀ
 problemi della vita italiana.

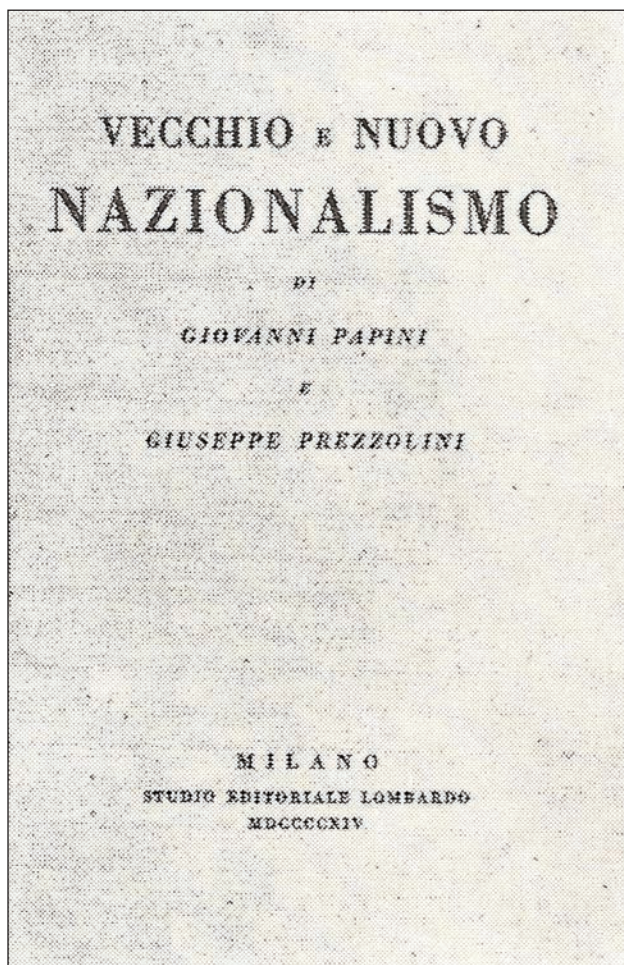
TRIPOLI E I SOCIALISTI

Chet preparati d'azione...
 Tripoli, 15 giugno. Il giornale "L'Unità" ha pubblicato un articolo intitolato "Tripoli e i socialisti" che tratta della situazione politica in Libia dopo la conquista italiana. L'articolo discute le posizioni dei socialisti italiani nei confronti della guerra e della conquista di Tripoli, sostenendo che la guerra è stata una "guerra di conquista" e che i socialisti non possono sostenere una guerra di conquista. L'articolo è stato molto discusso e ha suscitato molte reazioni.

Il giornale "L'Unità" ha pubblicato un articolo intitolato "Tripoli e i socialisti" che tratta della situazione politica in Libia dopo la conquista italiana. L'articolo discute le posizioni dei socialisti italiani nei confronti della guerra e della conquista di Tripoli, sostenendo che la guerra è stata una "guerra di conquista" e che i socialisti non possono sostenere una guerra di conquista. L'articolo è stato molto discusso e ha suscitato molte reazioni.

Kongres italijanskih socialistov v Rimu, 1906 (G. Prezzolini, La Voce 1908-1913, 1974, 216)

Naslovnica dela »Vecchio e nuovo nazionalismo«, G. Papinija in G. Prezzolinija (G. Prezzolini, *La Voce* 1908–1913, 1974, 678)

bistveno spremenila videza od iredentizma iz začetka 20. stoletja. Obdobje med 1908–1910 po njem torej ni toliko pomenilo prenove iredentizma, kolikor razvoja nacionalizma, ki pa mu je iredentizem dajal veliko mero hraniva. Gre pač za iredentizem patriotskega in ekspanzionističnega tipa, za iredentizem *bon à tout faire*, ki se brez težav obrača proti Tunisu, raje kot pa proti Trstu, ali pa iredentizem tipa *Trento-Trieste*, ki ni bil kaj dosti različen od prvotnega in se je skoraj v celoti izživel v kakšni neškodljivi manifestaciji. V vseh primerih je šlo bolj za verbalni kot pa za akcijski iredentizem, ki se je izčrpaval v seriji nepomembnih polemik, ki niso nikoli resno izpostavile vprašanja italijanske zunanje politike. Ta iredentizem se je torej omejeval pretežno na metodološka, skorajda slogovna vprašanja, ki so se pogosto končala v čistem nacionalizmu. Nekaj podobnega zasledimo v že v omenjenih Sighelejevih *Pagine nazionaliste*, kjer je nacionalizem viden zlasti kot vzpodbuda za oblikovanje močnejše nacionalne zavesti (Sabbatucci, 1971, 66–67).

Medalja v spomin na aneksijo Bosne in Hercegovine (Dom in svet, XXII, Ljubljana 1909, 522)

Nekako v istem obdobju je v Milanu zaživela revija *La Grande Italia*, ki je razvijala podobno govorico kot njena sestrška revija *Il Carroccio*. Med njima so vendarle obstajale določene razlike tako v vsebinski zasnovi, strukturi, kot razširjenosti obeh revij. Medtem, ko je bil *Il Carroccio* polmesečnik na 16 straneh, občasno objavljaj dokaj angažirane članke ter si prizadeval, da bi obdržal določen nivo in resnoben videz, je bila *La Grande Italia* tednik na štirih straneh, ki se je pogosto ukvarjal z aktualnimi vprašanji različnih zvrsti. Mnogo bolj kot *Il Carroccio*, je bila milanska revija odprta za sodelovanje najrazličnejše vrste politikov (npr. Luzzatti, Boselli, Fortis) in literatov (Oriani, Colautti, Mazzoni, Ferriani, Scherillo, Pastonchi, Novati) ter celo vojaških osebnosti.

Ne glede na njen na videz širok koncept in krog sodelavcev, pa se je *La Grande Italia* takoj opredelila za izrazito iredentističen list, ki mu je iredentizem predstavljal cilj in smoter ter motor njegove politične angažiranosti. Dobršen del lista so redno napolnjevale kronike društva *Dante Alighieri* in *Trento e Trieste*, ki mu je od maja 1910 postala tudi uradno glasilo. V listu so tudi podrobneje poročali o delovanju nacionalističnih organizacij in društev iz »neodrešenih pokrajin«, o vsakodnevni borbi in prizadevanjih Italijanov v Avstriji in o nasiljih, resničnih ali namišljenih, ki so v reviji vedno našla veliko razumevanja in posluha. Ne gre zanemariti tudi podporo, ki so jo reviji dajale študentske organizacije, v katerih je našel svoje široko akcijsko zaledje predvsem iredentizem garibaldinskega kova.

Vsekakor lahko ugotovimo, da sta tekom leta 1909 obe reviji, ki sta se jasno opredelili kot glasnici »prebujene nacionalne zavesti«, skrajno odločno izrazili svoje nasprotovanje trozvezi, hkrati pa za politiko zavezništva z balkanskimi deželami. Vendar gre v bistvu za dva diskurza, ki pa sta dokaj različna: avtor članka *L'Italia e il panslavismo*, objavljenega v reviji *Il Carroccio*, je zaveštno zanemaril vprašanje iredentizma ali pa ga je presojal predvsem v njegovih implikacijah mednarodne politike, medtem ko je Negrotto izhajal iz iredentističnih tendenc ter razmišljal v nedoločni mazzinijanski logiki.

Toda njuni zaključki so dokaj identični in ne puščajo nobenih dvomov (Sabbatucci, 1971, 71).

Če lahko te zaključke prikažemo skladno s prvimi nacionalističnimi manifestacijami, ki so se neposredno navezovale na bosansko-hercegovsko krizo, so se dejansko le v majhni meri povezovale s tistimi najbolj razširjenimi usmeritvami irentizma in italijanske zunanje politike, ki bi botrovali rojstvu pravega in dejanskega nacionalističnega gibanja. Usmeritve bi lahko torej povzeli v dveh temeljnih točkah: pomanjkanje izbire v prid tega ali onega zaveznitva in »notranja« uporaba irentizma kot vzpodbude za politiko oboroževanja ter izgovor za antisocialistično usmerjenost. Hkrati je pomembno navesti, da je v tem kontekstu revija *Il Carroccio* prekinila svoj »balkanski« diskurz, saj so ravno v tem času, se pravi poleti leta 1909, izbruhnile silovite polemike s krogom tržaških socialistov. Domala v istem obdobju, točneje od avgusta do oktobra 1909, se je Negroto v reviji *La Grande Italia* spustil v pravo nacionalistično polemiko z direkcijo *Touring Club Italiana*, ker je na karti »Julijske krajine« pri krajih z mešanim prebivalstvom ob italijanskih navajala tudi slovanska imena, hkrati pa razpihoval svojo večno teorijo o kompenzacijah, če bi se Avstrija še nadalje širila na Balkan oziroma spremenila svoje ustavnopravne temelje. Nasprotno pa je *Il Carroccio* tekom leta 1910, seveda ne brez notranjih negotovosti in kontradikcij, oblikoval strategijo, ki jo lahko definiramo kot »oboroženo in obrambno pozicijo znotraj trozveze«. Po eni strani so tako nacionalisti ostajali zvesti dotedanji irentistični protiavstrijski usmeritvi, z navdušenjem pozdravljali italijansko-rusko približevanje, občasno še vedno govorili o latinskem bratstvu, toda istočasno so se dobrikali italijansko-nemškemu prijateljstvu ter zagotavljali, da Italija ostaja zvesta trozvezi (Sabbatucci, 1971, 76; Perfetti, 1984, 66).

Zvestoba trozvezi, oboroževanje in izključno upoštevanje lastnih interesov, so bili torej poglobilni elementi zunanje politike italijanskih nacionalistov, ki so se zlasti izkristalizirali po kongresu v Firencah, ki se je odvijal od 3. do 5. decembra 1910. Te opredelitve seveda niso bile miroljubne, njihova prava narava je razvidna iz neštetihih polemik v predkongresnem obdobju, ki so poleg nacionalističnega tiska zajele domala celotno italijansko časopisje tistega časa. V tridnevni razpravi kongres ni izšel iz splošnih okvirov in pustil odprta številna vprašanja: problem irentizma, vprašanje alternative med protekcionizmom in liberalizmom, cilji zunanje politike, definicija koncepta nacija in nacionalizem. Dnevni redi o različnih točkah, ki so bili sprejeti na kongresu, so bili rezultat očitnih kompromisov, toda v ospredju je bila vendarle težnja, da bi vzpostavili or-

ganizacijske temelje za konstituiranje bodoče stranke, ki pa so jo zaenkrat poimenovali *Associazione Nazionale Italiana* (ANI). Med glasovanjem za ustanovitev nacionalističnega združenja in sprejemom njegovega statuta se je pojavila zahteva, da bi za besedo *Nazionalista* dodali še *Imperialista*, ki pa ji je Corradini nasprotoval zaradi taktičnih razlogov, saj zaenkrat ni želel prevzeti skrajnih pozicij z jasno izraženimi monarhističnimi in imperialističnimi konotacijami. Tako je tudi sam predlog o ustanovitvi ANI ostajal v dokaj splošnih okvirih: bodoče združenje bi moralo postati prostovoljni organ nacionalnega življenja zunaj parlamentarnih teles, v vseh družbenih sferah znotraj Italije bi moralo dvigniti svoj glas in vztrajati pri tem, da ni možno zagovarjati razrednih interesov, ko so v nevarnosti nacionalni, da je treba zavračati pomehkuženo tendenco pacifizma in podpirati ustanove, ki stojijo med šolskimi ustanovami in armado (šolski bataljoni, militarizirani liceji, bataljoni prostovoljcev, mladi raziskovalci itd.) ter se ukvarjati z vprašanji zunanjepolitičnega in kolonialnega značaja (Perfetti, 1984, 91).

Nacionalistično združenje, ki se je širilo predvsem v severnih in srednjih pokrajinah Italije, je pretežno vključevalo sloje malega in srednjega meščanstva in izobraženstva pa tudi provincialnega plemstva različnih svetovnonazorskih opredelitev. Prvo leto je v življenju ANI-ja razen v organizacijskem pogledu potekalo ob intenzivni propagandni dejavnosti s tiskanjem brošur, publikacij in letakov. Med vsemi je bila morda najpomembnejša brošura L. Vallija z naslovom *Che cosa è e che cosa vuole il Nazionalismo?*, saj je nudila teoretično in programsko sintezo celotnega nacionalističnega gibanja po firenškem kongresu. Valli je opredelil in ločil koncept nacionalizma na eni in patriotizma na drugi strani. Po njem prvega ne bi smeli pomešati z drugim, saj nacionalizem ni le motivno stanje, nekakšna privrženost do nacije, temveč zmes »principov in vizij«, ki se ne zadovoljuje zgolj z ljubeznijo do domovine, temveč mora ta prerasti v »odločno in močno voljo po mogočni naciji, ki bo kos drugim nacijam za osvojitve njihovih posesti v medsebojni borbi za prevlado«.

Leta 1911 so izšli tudi akti kongresa, ki jih je uredil G. Castellini in obsežna raziskava Paola Arcarija z naslovom *La coscienza nazionale in Italia. Teoria e inchieste*. Arcarijevo delo ni bilo izraz ANI-ja, prav gotovo pa je predstavljalo najtehtnejše delo, ki je izšlo iz nacionalističnih krogov v tistem času.⁶ Šlo je v bistvu za zbirko mnenj in stališč intelektualcev in politikov o najvidnejših nacionalnih problemih Italije, pa tudi o pričevanjih v nacionalističnem tisku ter pobudah nacionalistične dejavnosti v okviru društev *Dante Alighieri* in *Trento e Trieste*.

6 Paolo Arcari je sprva deloval predvsem v katoliških krogih v uredništvu lista *Osservatore cattolico* in postal aktiven član skupine krščanskih demokratov F. Mede. Kljub nasprotovanju italijanski državi zaradi nerešenega »rimskega vprašanja«, pa je bilo čutili težnje po njihovi skorajšnji vključitvi v njeno družbeno-politično življenje. Dejansko je aktivna vključitev v politično življenje tako Arcarija kot mnoge druge katolike postopno privedla v nacionalistične vode. Ne preseneča torej, da je bil Arcari leta 1910 med udeleženci ustanovnega kongresa italijanskih nacionalistov v Firencah in da je bil izvoljen v njegov Centralni svet. Akti firenškega kongresa so izšli pod naslovom *Il Nazionalismo italiano*. Atti del Congresso di Firenze (ur. G. Castellini), Firenze, 1911 (DBI, 748–749).

Milano, ulica Monte Napoleone pred prvo svetovno vojno (Monte Napoleone. *La parola e l'immagine* (ur. M. F. Flory), Skira, 55)

Nacionalistično gibanje si je leta 1911 osnovalo tudi svoje glasilo: 1. marca je v Rimu namreč izšla prva številka tednika *L'Idea Nazionale*. Tednik je kmalu postal osrednje glasilo in najbolj ugleden list nove politične struje, saj se je takoj po firenškem kongresu drugi nacionalistični tednik *Il Carroccio* spojil z milanskim listom *La Grande Italia*. Pri tem je simptomatično, da so sodelavci lista *L'Idea Nazionale* zavrnili predlog, da bi svoj periodični list preoblikovali v uradno glasilo ANI-ja, tako da je tudi po dokaj polemični razpravi znotraj »Centralnega odbora« stališče tednika do nacionalističnega združenja ostalo še nadalje dvomno.

Nadaljnjo etapo nacionalističnega gibanja predstavlja kongres v Rimu, ki je potekal od 20. do 22. decembra 1912 v znamenju notranjih razčiščevanj in ideoloških opredelitev. Sožitje med posameznimi skupinami ni bilo več možno. Nosilci demokratičnih tendenc, ki so jih kasneje nazivali z »integralisti«, so pripravili odstopno izjavo zaradi povsem nedemokratičnega duha znotraj gibanja in lista *L'Idea Nazionale* ter zaskrbljenosti, da bo taka usmeritev vodila nacionalizem v čisti konservativizem in partikularizem, namesto v »poenotenje nacionalnega duha«. Dokument je podpisalo 30 predstavnikov demokratične skupine z Arcarijem na čelu.

Po libijski vojni, ki je pospešila vključitev nacionalistov v politično borbo ter jih prisilila, da so realneje

ocenili odnose z ANI-jem in drugimi političnimi skupinami, je dozorela ideja, da bi to nacionalistično združenje končno preraslo v politično stranko. Leta 1913 je v ta namen izšla brošura, v kateri je bila podana uradna verzija razvoja nacionalističnega gibanja od začetkov pa do rimskega kongresa. Nacionalizem so označili kot »zavesten in konkreten izraz nacionalne veličine«, analizirali njegove metode in strategijo, na novo definirali odnose med nacionalizmom in patriotizmom, potrdili monarhični lojalizem, po drugi strani pa protidemokratičen in protireformističen značaj tega gibanja in končno eksplicitno proglasili idejo o preureditvi gibanja v politično stranko.

Nacionalistom je bilo vendarle jasno, da se bodoča stranka ne bo mogla uspešno vključiti v volilno borbo brez naslonitve na kakšno drugo politično silo. V tej perspektivi je končno dozorelo približevanje nacionalistov h katolikom, ki so ga utemeljevali deloma zaradi njihovega patriotizma, katerega so pokazali zlasti v libijski vojni in njihovega zavračanja masonerije, ki naj bi bila po svojem značaju izključno internacionalistična. V konkretnem italijanskem primeru naj bi se izkazovala v promociji in utrjevanju radikalno-socialističnega bloka, katerega aktivnost so ocenjevali za razbijaško in antinacionalno ter bi ga bilo potrebno zato odstraniti iz političnega življenja (Arcari, 1934–1939, 22).

Po rimskem kongresu in volitvah leta 1913, se je ANI angažirala pri organizacijskem in propagandnem delu; formirale oziroma obnovile so se nacionalistične skupine v Padovi in Bresci, sprožili pa so tudi pravo iredentistično kampanjo preko knjig, brošur, člankov in razprav ter konferenc. Ta novi iredentizem se je že dokaj razlikoval od nekdanjega Sighelejevega oziroma demokratičnega: postal je skrajno agresiven in ponovno usmerjen proti Jadranu, njegov najvidnejši predstavnik v Julijski krajini oziroma v Trstu pa je postal Ruggero (Timeus) Fauro (Redivo, 1995; Schiffrer, 1960; Coceani, 1920; Pappucia, Cecotti, 2011, 16–17).

Odločno in nepopustljivo krilo nacionalistov, ki se je oblikovalo po libijski vojni in rimskem kongresu se je torej pri novih opredelitvah iredentizma, uglasenega z novimi usmeritvami, začela uresničevati s skupino tržaških iredentistov (Fauro, Tamaro, Alberty, Xydias) in rimskimi nacionalisti okoli revije *L'Ida Nazionale* z oblikovanjem »imperialističnega iredentizma«, katerega najbolj značilni predstavnik je, kot rečeno, postal Ruggero Fauro. Toda niti on, niti njegovi sodelavci niso uspeli italijanski zunanji politiki, razen nenasitnih aspiracij po gospostvu, zagotoviti jasnega in konkretnega programa jadranske politike, ki bi ji na takšen ali drugačen način lahko priključili svoje aspiracije. Pomanjkanje jasne in stvarne strategije na tem področju je bilo zaznati v celotnem nacionalističnem gibanju. Tudi Castellini je tako v tem času govoril o kontinuiranem odnosu med iredentizmom in imperializmom, vendar je imel o njem dokaj blede in splošne pojme, kar se je kazalo v njegovih prizadevanjih, da bi v nekakšni nerealni sintezi združil imperialistične zahteve nove Italije s principi nacionalnosti in tradicijo risorgimenta (Sabbatucci, 1971, 103).

Zunanjepolitična komponenta je, ne glede na njeno nedefiniranost, nacionalistom na določen način prišla prav, saj so z njeno pomočjo vzpostavili področje spopadov z demokratičnimi radikalnimi silami, proti katerim so najprej uporabljali taktiko frontalnega napada, potem pa so jo hoteli zamenjati s taktiko kompromitiranja oziroma sramotenja svojih političnih nasprotnikov na račun »najvišjih nacionalnih ciljev in vrednot«. Tudi s pomočjo iredentizma, ki so ga takrat natančno opredelili s formulo »aneksionističnega maksimalnega programa«, so hoteli ustvariti distinkcijo med »nacionalisti« in »antinacionalisti«, ki naj bi služilo zlasti za izrivanje demokratičnih sil na rob družbenega dogajanja.

Nacionalistična stremeljenja so v letu 1914 našla plodna tla v novi desno-liberalni vladi Antonia Salandre, ki je predstavljala konec dolge Giolittijeve ere in s tem poskusov, da bi na pragu prve svetovne vojne utrdili liberalni režim s pomočjo dotedanjih praks kompromisov in združevanja različnih parlamentarnih skupin. Namesto tega je prišla na površje »Salandrova nacionalna politika« kot izraz »liberalne buržoazije«, sestavljene iz novih srednjih in višjih slojev, ki so se oblikovali v procesu industrializacije in modernizacije Italije ter bili v veliki meri izključeni iz Giolittijeve politike kompromisov. S

svojim antigiolittijanskim programom, ki je bil usmerjen v razbitje liberalno-demokratične koalicije, z zaščito in forsiranjem privatnega kapitala, s ponovno afirmacijo prestiža ustanov, v prvi vrsti monarhije, je Salandra postal stična točka novih slojev oziroma elit, tako intelektualnih kot političnih, hkrati pa je s svojo »nacionalno politiko«, ki je Italijo popeljala v prvo svetovno vojno na strani antantnih sil, užival tudi vso podporo nacionalistov, ki so z milanskim kongresom maja 1914 v italijanskem političnem prostoru postali tista politična sila, ki je usmerjala in uravnavala tok italijanske politike v naslednjem obdobju (Perfetti, 1984, 179; Agnelli, 1994, 20).

ITALIJA MED NEVTRALNOSTJO IN INTERVENCIONIZMOM OB IZBRUHU PRVE SVETOVNE VOJNE

Italijanski nacionalizem in iredentizem sta v desetletju pred prvo svetovno vojno, kot smo videli, predstavljala manjšinsko, a zelo dejavno in napadalno gibanje, zasidrano čedalje bolj tudi v vodilnih političnih strukturah, ki so zavračale lojalnost avstrijski cesarski hiši in težile k izstopu iz trozveze. Gibanje je nenehno pozivalo k boju za »nacionalno osvoboditev« vseh večnarodnostnih ozemelj, za katere je trdilo, da so bila »od nekdanj italijanska« in »neodrešena« (*terre irredente*). Izraz je vseboval učinkovito in sugestivno semantično zvezo moralnih prvin pojma »odrešitev« in političnih iz pojma zgodovinske »ponovne pridobitve«, čeprav ta ozemlja nikoli poprej niso pripadala italijanski državi (Parovel, 1996, 31).

Ob izbruhu prve svetovne vojne, ob koncu julija oziroma v začetku avgusta 1914, so sicer iredentistične tendence zaznale zgodovinsko priložnost za italijansko intervencijo oziroma priložnost za priključitev »neodrešenih dežel«, vendar je bilo zaradi formalnega italijanskega članstva v trozvezi potrebno taktiziranje njene zunanje politike med nemškimi, habsburškimi, britanskimi, francoskimi in ruskimi interesi. Hkrati se je italijanski politični vrh soočil z dilemo, ali naj se spusti v vojno za cilje, ki niso bili v italijanskem nacionalnem interesu, samo zaradi formalnega članstva v trozvezi, po drugi strani pa je za Italijo pomenilo stati ob strani tudi nevarnost, da bi ob zmagi centralnih sil, kar je bilo ob začetku vojne videti dokaj verjetno, ostala praznih rok. Vzporedno s proglasitvijo nevtralnosti, 2. avgusta 1914, se je pričela Italija tajno pogajati z obema vojskujočima se stranema in zahtevala za ohranitev nevtralnosti oziroma za morebitni vstop v vojno ustrezne ozemeljske kompenzacije. S centralnimi silami je o kompenzacijah razpravljala v smislu 7. člena pogodbe o trozvezi in nakazovala željo po pridobitvi Tridentinske, kar pa je Avstrija v začetnem obdobju ostro zavračala. Že v prvih mesecih vojne pa sta se čedalje bolj čutila tudi notranja razklanost in nezadovoljstvo. Italijo so pretresale neštete agitacije in stavke, protivojno razpoloženje širokih mas prebivalstva pa je bilo več kot očitno. Kljub temu se je javno mnenje nagibalo k Franciji, medtem ko so

From left to right: Marshal Ferdinand Foch, French Prime Minister Georges Clemenceau, British Prime Minister David Lloyd George, Vittorio Emanuele Orlando and Sidney Sonnino at the Paris Peace Conference. File:FochClemenceauLloydGeorgeOrlandoSonnino28374v.jpg. From Wikimedia Commons.

bili vojaški in cerkveni krogi ter del vodstvenih struktur na strani Nemčije, splošna antipatija pa se je kazala do Avstro-Ogrske (Montanari, 2000, 59).

Nova Salandrova vlada s Sidneyem Sonninom kot zunanjim ministrom in generalom Vittoriojem Italicom Zupellijem kot obrambnim ministrom, ki se je formirala 5. novembra 1914, je Italijo končno popeljala v odločitev, da stopi v vojno na strani antantnih sil, vendar je bila vojaško sposobna intervenirati šele spomladi 1915. V zunanji politiki je začel prevladovati popoln pragmatizem, ki ga lahko razberemo iz Salandrovih stališč: »Za nadaljevanje najvišjih smernic naše mednarodne politike je potrebno gojiti duha, ki bo brez vsakršnih predsodkov, zadržkov in čustev neomajno privržen lastni domovini ter svetemu egoizmu Italije« (»Occorre animo scevro da ogni preconcetto, da ogni pregiudizio, da ogni sentimento, che non sia quello della esclusiva e illuminata devozione alla patria nostra, del sacro egoismo per l'Italia«) (Montanari, 2000, 89).

Koncept »sacro egoismo« je v tujini sicer izzval negativna mnenja in začudenje, vendar tudi mnoge druge države v tistih razmerah niso izbirale sredstev. Ker je bil vojaški položaj Avstro-Ogrske v začetku leta 1915 dokaj težak, mestoma tudi kritičen zaradi velikih izgub na galicijski in srbski fronti, je avstrijska diplomacija pod nemškim pritiskom pričela popuščati pred italijanskimi zahtevami glede Tridentinske, hkrati pa se je v začetku marca 1915 začel Sonnino prek svojega veleposlanika

Guglielma Imperialija v Londonu tajno pogajati z Veliko Britanijo o pogojih za vstop Italije v vojno na strani antantnih sil. V spomenici, ki jo je Italija predložila britanski vladi, je zahtevala Tridentinsko oziroma južno Tirolsko do Brennerja, gorski greben Julijskih Alp in Istro, večji del Dalmacije in Valono ter paritetni odnos z drugimi antantnimi silami na Srednjem vzhodu in v Afriki (Montanari, 2000, 93). Nadaljnja pogajanja s centralnimi silami so potekala zgolj zato, da bi si pridobila čas, saj bi naj bila armada po zagotovilih vrhovnega poveljnika generala Luigija Cadorne in obrambnega ministra Zupellija, pripravljena šele ob koncu aprila 1915. Ministrski predsednik Salandra se je očitno čedalje bolj nagibal k intervencionizmu in je že 16. marca zaupno sporočil Sonninu, da je Italija na poti popolne prekinitev odnosov s centralnimi silami, nima pa izrecnega soglasja vladarja (kralja Viktorja Emanuela III.), niti ni prepričan, da vojno želita tudi parlament in ljudstvo, hkrati pa ni še nobenih zagotovil o ozemeljskih pridobitvah s strani antantnih sil. V zadnjem krogu pogajanj s centralnimi silami ob koncu marca 1915, je Italija tako predlagala severno mejo pri Bolzanu (Bocnu), popravek vzhodne meje z vključitvijo Gorice in Gradiščanske, Trst kot svobodno mesto z lastno italijansko univerzo, nekatere dalmatinske otoke, italijansko suverenost nad Valono in Dodekanezom, vendar bi za razliko od prejšnjih pogajanj zahtevala takojšnjo zasedbo odstopljenih ozemelj. Avstrija teh zahtev seveda ni bila pripravlj-

Pogled na Reko s Trsata okoli leta 1890 (Istria tra Ottocento e Novecento, 2002, 45)

na sprejeti. Avstrijski zunanji minister Stephan Buriàn je 16. aprila 1915 na italijanske zahteve sicer dopustil možnost popravka meje na Tridentinskem, ničesar pa glede ostalega »zaradi političnih, etničnih, strateških in ekonomskih razlogov«. Ravno tako ni dopuščal nobenih takojšnjih ozemeljskih koncesij. Iz korespondence med italijanskima veleposlanikoma v Berlinu oziroma na Dunaju, Riccardom Bollatijem in Giuseppejem Avarno, je hkrati razvidno, da sta spričo vseh teh zahtev in izsiljevanj Salandre in Sonnina, dobila dokaj neugoden vtis o pomanjkanju njunega osnovnega diplomatskega in političnega takta. »Ob vsem videnem, je zapisal veleposlanik Bollati, me ne bi smelo več presenečati to nenehno kopičenje naših zahtev, ene bolj pretirane, ponižujoče in agresivne od druge. Gre za skupek pogojev, ki bi jih morda po dolgi, izčrpljujoči vojni zmagovalec vsilil poraženemu nasprotniku: mi pa jo postavljamo kot ceno za našo nevtralnost, na katero smo prisiljeni že zaradi veljavne tripartitne pogodbe!« (Montanari, 2000, 97).

Po drugi strani so se končno 26. aprila 1915 po zapletenih pogajanjih zaključili razgovori z antantnimi silami s podpisom Londonskega sporazuma. Prve točke sporazuma so se nanašale na vojaške vidike, se pravi takojšnja sklenitev vojaškega sporazuma med Veliko Britanijo, Francijo, Rusijo in Italijo ter vzpostavitev pomorske zveze med Veliko Britanijo, Francijo in Italijo. Antantni zavezniki so nadalje Italiji obljubili meje na Brennerju, Gorico in Gradiščansko, Trst z okolico, celotno Istro do Kvarnerja, Cres, Lošinj in druge manjše otoke v Kvarnerju, osrednjo Dalmacijo z nekaterimi otoki,

Valono v Albaniji in Dodekanez v Grčiji ter pravico do sodelovanja pri razdelitvi turškega ozemlja ob morebitnem razpadu Otomanskega cesarstva. Velika Britanija je ob sklenitvi sporazuma odobrila Italiji takojšnje posojilo v višini 50 milijonov funtov. V 15. členu so se podpisnice obvezale, da bodo podprle Italijo v prizadevanjih, da bi Svetemu sedežu preprečili diplomatske akcije za sklenitev miru oziroma njegovo sodelovanje na mirovni konferenci, zadnji, 16. člen pa je določal, da bo pogodba ostala tajna (Lipušček, 2012, 243–253).

Podpis Londonskega sporazuma, ki sta ga skovala Salandra in Sonnino s tiho podporo kralja, ni imel soglasja parlamenta, ker ta sporazum ni bil sestavljen v obliki formalnega sporazuma o vojaški zvezi, s čimer so se podpisnice zavarovale, da jim ga ne bo treba predložiti v ratifikacijo parlamentom, saj bi s tem njegova vsebina prišla takoj na dan.

Salandra je vendarle menil, da bo potrebno državljanem obvestiti o odločitvi, da Italija vstopa v vojno na strani antantnih sil in doseči soglasje parlamenta o koncesiji izrednih pooblastil vladi v primeru vojne napovedi. Po štiridesetih dneh premora bi se moral parlament 12. maja znova sestati. V poslanskih vrstah je bila očitna popolna razklanost med intervencionisti in nevtralisti, vendar se je med slednjimi v tem času že oblikovala skupina, ki bi lahko odločujoče vplivala na dotedanje ravnovesje. Intervencionisti so po eni strani vključevali republikance, radikale, garibaldince, futuriste, iredentiste, kasneje pa tudi določene kroge socialistov. Z druge strani so se jim priključili še revolucionarni sindikalisti

in anarhisti ter desni liberalci. Seveda so bili razlogi za njihove opredelitve dokaj različni. Revolucionarni sindikalisti z De Ambrisom in Corradinijem, so bili še pred nedavnim zakleti antimilitaristi, sedaj pa so želeli vojno v prepričanju, da bodo na ta način uspeli pospešiti proces razkroja buržoazne družbe. Futuristi z Marinettijem na čelu so si želeli vojne kot »edinega zdravila na tem svetu« (»*la sola igiene del mondo*«). Marinetti je slavil ljubezen do nevarnosti, nasilnih dejanj, hitrosti, prerone domovine, in razglašal sovražstvo do tradicionalne kulture, feminizma in Italije »*profesorjev, arheologov, ciceronov in starinarjev*«. V njem je šopek tém, ki so se nekaj let pozneje ponovno pojavile v fašizmu, in nekatere med njimi so bile zelo podobne sočasno porajajočim se anarhističnim idejam (Milza, 2012, 692). Nacionalisti so sledili načelu politike velesile in če so bili poprej nagnjeni k prepričanju, da bi se morala Italija postaviti ob bok Nemčiji in si vzeti Nico in Korziko ter nove kolonije na račun Francije in Velike Britanije, so bili sedaj prvi, ki so zahtevali Tridentinsko, Trst, Dalmacijo in druge predele vzdolž vzhodnojadranske obale. Za desne liberalce, kot je bil npr. sam Salandra in za iredentiste, je vojna predstavljala sredstvo za dokončanje procesa združitve Italije in okrepitev povezav z antantnimi silami. Republikanci in reformni socialisti so stremeli po dokončnem zedinjenju Italije kot prvem koraku k prosvetljenim reformam, za mazzinijance pa je vojna ne le zagotavljala doseg dokončnega zedinjenja, temveč bi morala privedi tudi do končanja papeške vladavine, uničenja habsburške monarhije in Otomanskega cesarstva ter do zmage nacionalnega principa. Ravno tako ne gre zanemariti želja in pričakovanj mnogih, da bi Italija v tej vojni pokazala svojo vojaško izurjenost in učinkovitost ter bojno pripravljenost (Montanari, 2000, 106).

Na nasprotni strani sta stal močan blok absolutnih nevtalstov in nekoliko šibkejši blok pogojnih nevtalstov. Odločni nasprotniki vojne so bili predstavniki uradne socialistične stranke, ki so ohranjali mirovniške in internacionalistične pozicije, ter se oprijemali gesla: »*naj se gre italijanska buržoazija svojo vojno!*« (»*faccia la borghesia italiana la sua guerra!*«), vendar so ostali kmalu osamljeni in razočarani zaradi ravnanja avstrijskih, nemških in francoskih socialističnih strank, ki so glasovale za vojne kredite. Z nadaljevanjem vojne se je tudi v Italiji krog intervencionistov na levici povečeval. Pri tem je potrebno ločiti med skupino republikancev in mazzinijancev, ki so želeli zaključiti nacionalno združitev ter se povezali z demokrati, drugo skupino pa so sestavljali socialisti, skrajni sindikalisti in izobraženci, ki so izhajali iz Georgesa Sorela in Artura Labriole in v vojni videli eno od etap do revolucije. Njihovo glasilo je postalo *Il Popolo d'Italia* pod vodstvom nekdanjega socialista Benita Mussolinija, ki je dokaj hitro izstopil iz bloka nevtalstov (Fejtő, 1990, 44). Med intervencionisti so redko omenjeni italijanski prostozidarji, ki so obvladovali radikalno stranko in bili

tesno povezani s francoskimi masoni, med nasprotnike nevtalstov pa je potrebno prištevati tudi nekatere intelektualce, zlasti žurnaliste in politike, ki so bili bolj ali manj blizu prostozidarstvu: npr. Barzilai, Bissolati in Salvemini. Zlasti prva dva sta stopila v stik z voditeljema protiavtstrijske propagande v Veliki Britaniji: Wickhamom Steedom in Robertom W. Setonom-Watsonom ter sodelovala pri formiranju Jugoslovanskega odbora.⁷ Upoštevati je potrebno tudi to, da se je torišče intervencionistov občutno okrepilo po vrnitvi približno pol milijona Italijanov iz tujine, kakor tudi številnih političnih emigrantov z območja habsburške monarhije, od katerih je velik del sanjaril o preoblikovanju vojne v revolucionarno vojno proti vsem monarhijam in kapitalističnemu sistemu na splošno (Fejtő, 1990, 45).

Pri zmagi intervencionistov v Italiji ne gre podcenjevati vloge in učinkovitosti francoskega veleposlanika Camilla Barrèra, gorečega antiklerikalca in nasprotnika cesarske Avstrije, ki je mobiliziral celoten arzenal francoskega republikanskega in masonskega kroga tako proti nevtalstom kot proti Vatikanu in papežu Benediktu XV., katerega privrženost do nemških, avstrijskih in poljskih katolikov, ni bila nobena skrivnost. Mnoga poročila, ki jih je Barrère pošiljal na *Quai d'Orsay*, kažejo na njegovo globoko sovražstvo, ki jo je kazal do papeža, zlasti do njegovega nezaupanja do mirovniških pobud in prizadevanj, da bi se vmešaval v italijansko zunanjo politiko (Fejtő, 1990, 48; prim. Serra, 1950).

Vsekakor je med nasprotniki vojaške intervencije izstopal Giolitti, ki se je dobro zavedal stanja v državi in odločno nasprotoval temu, da bi deželo pahnil v »*težko, krvavo in drago vojno, ki jo je tudi sicer zavračala večina prebivalstva*« (»*in una guerra difficile, sanguinosa, costosissima e non voluta dalla immensa maggioranza*«), zato je s svojimi stališči, kot ugotavlja Seton-Watson, ne da bi pravzaprav hotel, prevzel vodstvo nevtalističnih sil in se je s tem kampanja za vstop v vojno spremenila v nekakšno »protigiolittijansko križarsko vojno« (Montanari, 2000, 107). Razen tega je Giolitti poznal šibkosti obstoječega parlamentarnega sistema, ki je izhajal iz pomanjkljive volilne zakonodaje, ki predsedniku vlade ni zagotavljala trdne večine v parlamentu. Obvladoval je skupino poslancev večine, za njim je stala večina državne birokracije, zato se ga je Salandrova vlada upravičeno bala, saj je v njem prepoznavala političnega vodjo, ki je imel največji ugled in izkušnje in so mu mnogi zaupali, da bo znal Italijo odtegniti od vojne. S pričetkom parlamentarnih zasedanj, 12. maja 1915, so ga pristaši takoj poklicali v Rim, hkrati pa se je pričela zadnja, odločilna bitka med nevtalisti in intervencionisti oziroma med veleposlanikoma nasprotujočih se taborov, Barrèrom za antantne in von Bülowom za centralne sile, ki sta hotela Italijo spraviti vsak na svojo stran. Nemški veleposlanik se je v celoti naslonil na Giolittija v upanju, da bo znova prevzel oblast, kot se je v preteklosti že nekajkrat zgo-

7 Podrobneje o teh vprašanjih v Šepić, 1970; Valiani, 1966, 194–246; Lukan, 2014.

dilo, medtem pa je Barrère pridno deloval v socialističnih krogih, med katerimi je zaznal simptome globoke krize in našel med njimi še nekoga, ki je krizo uspešno poglobljal: Benita Mussolinija, ki je podal odpoved na mesto direktorja lista *Avanti!* že po zborovanju socialistične stranke v Bologni, 19. oktobra 1914, na katerem so poudarili načelo nevtralnosti socialistične stranke.⁸

Z Giolittijevim prihodom v Rim, 9. maja 1915, se je začelo kratko obdobje hude politične krize zaradi njegovega vztrajanja, da vlada prekliče Londonski sporazum in se ponovno pogaja s centralnimi silami, saj so se avstrijske ponudbe že skoraj približale antantnim, dokončno rešitev pa bi prepustili parlamentu. 13. maja 1915 je Salandrov vladni kabinet odstopil »zaradi pomanjkanja enotnega konsenza parlamentarnih strank, ki bi ga v vladi pričakovali v danem položaju«. Odstop je povzročil veliko vznemirjenje po celotni državi, sledile so številne manifestacije, ki so začele ustvarjati »klimo državljanske vojne«, kar je po eni strani povzročilo strah in tesnobo, po drugi strani pa vrsto nepredvidenih dogodkov in nasilja. Demonstracije, pri katerih je sodelovalo na desetisoče demonstrantov, so vodili predvsem nacionalisti in revolucionarni sindikalisti, med njimi pa je osrednjo vlogo igral Gabriele D'Annunzio, ki je razvnel množice v Rimu, v Milanu pa sta podobno vlogo odigrala Mussolini in sindikalist Corridoni (Serra, 1950, 92).

Giolitti se je v odločilnih trenutkih umaknil in zavrnil kraljevi predlog o sestavi vlade, saj se ni čutil dovolj trdnega, da bi zavrnil dogovor z antantnimi silami, ker bi to nedvomno škodilo »verodostojnosti in ugledu Italije«, po drugi strani pa se mu ni zdelo primerno, da bi vlado ob evforiji intervencionizma, vodil človek, ki je bil še vedno odločno proti vojni (Montanari, 2000, 111).

Dne 16. maja 1915 je kralj Salandri znova ponudil mandatstvo za sestavo vlade, ki se je nemudoma lotila priprave zakonskega predloga o opolnomočjih v primeru vojne in ga je poslanska zbornica ob glasovanju 21. in 22. maja potrdila z večino glasov. Proti je glasovalo le 46 socialističnih poslancev, nekaj pristašev Giolittija in članov katoliške stranke. V senatu, kjer so glasovali poimensko, je bil zakon sprejet enoglasno (Serra, 1950, 92). Istočasno je bila proglašena splošna mobilizacija, dan kasneje (23. maja) pa je italijanski veleposlanik Avarna na Dunaju izročil italijansko vojno napoved Avstro-Ogrski. Istega dne je cesar Franc Jožef naslovil razglas na svoje narode, ki se je pričel z besedami: »Italijanski kralj nam je napovedal vojno; izdajstvo, ki ga zgodovina ne pomni, je s tem italijanski kralj izvršil

proti svojima dvema zaveznikoma« (»*Il Re d'Italia ci ha dichiarato la guerra; un tradimento quale la storia non conosce fu compiuto dal Re d'Italia contro i suoi due Alleati*«) (Montanari, 2000, 111).

Tako se je v Italiji zaključila majska kriza, ki je bila vse prej kot epizodnega značaja in zapustila neizbrisno sled, tako na političnem kot konstitucionalnem področju. Salandrova vlada, ki si je v celoti prilastila področje zunanje politike, je parlamentarizmu zadala hud udarec, hkrati pa kralju prepustila izključno pravico in svobodo izbire med nevtralnostjo in intervencionizmom. Le-tega je, po mnenju nekaterih zgodovinarjev, narekoval tudi strah pred pretiranim razvojem demokratičnih idej. Argument, podkrepjen z gesli »vojna ali republika« (»*guerra o Repubblica*«), ki ga je bilo slišati med nekaterimi intervencionističnimi manifestacijami v severni Italiji, je globoko pretresel kralja in dvorne kroge. V samem kralju Viktorju Emanuelu III. sta naraščala odljudnost in nezaupanje vase ter zadržanost do demokracije, svoboščin in političnih idealov. Četudi ni bil naklonjen intervencionizmu, se je po drugi strani nagibal k njemu zaradi neodločnosti svojega značaja, predvsem pa zaradi pomanjkanja političnih idealov in nesposobnosti, da bi najvišje interese države ločil od dinastičnih (Serra, 1950, 328). Nekaterim parlamentarcem je tako zagotavljal, da je vojna edini način, da se v Italiji prepreči notranja revolucija in se dinastija na ta način utrdi, kar je bilo nekako v sozvočju s Salandrovimi besedami, da »monarhija ne bo preživela, če se ob koncu vojne ne bo teritorialno povečala« (Serra, 2000, 329). Prav gotovo je bil eden od razlogov za pospešitev intervencije ta, da se je aprila 1915 napovedovala možnost separatnega miru med Avstrijo in Rusijo ter bi v tem primeru italijanske ozemeljske pridobitve ob vzhodnojadranski obali, ki si jih je zagotovila s tajno Londonsko pogodbo, padle v vodo. Vključitev »neodrešenih dežel« v okvir Italijanskega kraljestva je bila torej tisti skupni imenovalec, ki je združeval večino strank in političnih gibanj desnega in levega pola, ki so se nagibale k intervencionizmu, hkrati pa vzbujale pri avstrijskih Italijanih globoka pričakovanja in težnje po vključitvi v enotno državo ter pospešile emigracijo iz obmejnih predelov habsburške monarhije na italijanska tla.

Ob izbruhu vojne je v Italiji živelo okoli 40.000 beguncev iz Tridentinske, Avstrijskega primorja in Dalmacije, ki so bili vključeni v široko mrežo združenj z lastnimi podpornimi ustanovami in svojimi glasili. Najbolj radikalna stališča so izražali emigranti iz Avstrijskega primorja, ki so se dokaj hitro otreli starih principov de-

8 Mussolini je uspel 15. novembra 1914, zahvaljujoč začetni finančni podpori Filippa Naldija, takratnega direktorja lista *Il Resto del Carlino* in skupine intervencionistično usmerjenih industrialcev, z izdajanjem novega *Il Popolo d'Italia*. Kasneje je časopis in njega samega začela podpirati Francija. Da je Mussolini prejemal francosko finančno podporo, je dokazoval G. Salvemini na podlagi dokumentacije in pričevanj, objavljenih v listu *Il Mondo* (7. 1. 1950). Izključitev Mussolinija iz Socialistične stranke Italije (PSI), je privedla do izstopa nekaj tisoč strankinih članov, zlasti privrženec intervencionističnih revolucionarnih fascijev, ki so močno okrepili skrajno levico, naklonjeno intervenciji. Mussolinijeve teritorialne zahteve so se v tej fazi v veliki meri ujemale z intervencionističnimi: na vzhodni meji je zahteval Gorico in Gradiščansko, Trst in Istro do Učke, ni pa vanje vključil Reke in Dalmacije, za kateri je glede na srbske pretenzije, zahteval le zaščito italijanske manjšine. Tudi Mussolini je torej pretehtaval možnost, da habsburška monarhija ne bo preživela tokratne vojne in bo razpadla (Serra, 1950, 93).

mokratskega republikanskega irententizma in sprejemali gesla nacionalističnih združenj, v katera so množično vstopali. Tako so nacionalisti, irententisti, sindikalisti, radikalci, republikanci pa tudi socialisti tvorili dokaj pestro in heterogeno fronto intervencionistov prvega vala beguncev. Četudi številčno šibki, so bili vendarle sposobni mobilizirati množice s svojimi bučnimi in čustveno obarvanimi manifestacijami. V njih so zlasti izstopali irententisti, ki so predstavljali personifikacijo tistih ciljev, zaradi katerih so stremeli k vstopu Italije v vojno. Ob intervencionistični manifestaciji v Rimu, 16. septembra 1914, se je konstituiral Stalni odbor (*Giunta permanente*), v katerega so vstopili S. Barzilai, A. Zenatti, R. Timeus Fauro, A. Cippico, E. Tolomei, ki je postal zagovornik širokih teritorialnih zahtev, tudi zaradi prisotnosti nekaterih italijanskih emigrantov z območja Dalmacije in predstavnikov radikalnega nacionalnega gibanja. V odnosu do italijanskega javnega mnenja, so vsekakor predstavljali najbolj nestrpen in nepopustljiv element, saj so tudi samo vlado pogosto poskušali postaviti pred »izvršeno dejstvo«, npr. s tem, da bi prišlo do oboroženega vpada onstran meje, ki bi privedel do sovražnosti. Tudi predlog ruske vlade, da bi Italiji izročili avstrijske ujetnike italijanske narodnosti, so irententisti pozdravili z velikim navdušenjem (Cattaruzza, 2007, 79).

Ob koncu leta 1914 so intervencionistična združenja z maksimalističnimi zahtevami glede Dalmacije in Reke, začela rasti vsepovsod: npr. združenje *Pro Dalmazia italiana* in *Pro Fiume e Quarnaro*, geograf E. Tolomei pa je formiral *Associazione Alto Adige*. Maksimalistične teritorialne zahteve so se pojavile tudi v nacionalističnem tisku in periodiki irententističnega značaja. Zlasti emigranti z območja Avstrijskega primorja in Dalmacije so si prizadevali, da bi uporabili vsa razpoložljiva sredstva za doseg svojih ciljev; med drugim stike in poznanstva z nekaterimi parlamentarci, kot so bili S. Barzilai, P. Foscari, A. Torre, L. Federzoni in G. Giurati. Ni manjkalo tudi poizkusov, da bi prišli v stik s Salandrovo vlado; z njim so se tako npr. srečali Attilio Tamaro, Camillo Ara, Giorgio Pitacco in tridentinski senator Carlo Esterle, ki mu je izročil *Appello al re* in so ga podpisali Cesare Battisti, Guido Larcher in Giovanni Pedrotti (Cattaruzza, 2007, 80).

Ob političnih emigrantih so se navduševali za vstop v vojno tudi predstavniki demokratičnih združenj, npr. G. Salvemini in L. Bissolati, tvorca programa samoodločbe narodov za vse narode habsburške monarhije in za pobratenje med Italijani in južnimi Slovani v obliki mazzinijanske koncepcije Evrope narodov. Po njunem prepričanju bi morala biti evropska vojna, ki je izbruhnila, »zadnja vojna, ki poteka zato, da se v Evropi dokončno eliminira militarizem in imperializem«. Toda njuna stališča je sprejemal le ozek krog političnih emigrantov z območja Avstrijskega primorja; večji del je namreč stal na odločnih antislovanskih stališčih, ki so se oblikovala v preteklih desetletjih v okviru nacionalnih bojev na tem območju. V krogih emigrantskih združenj s tega območja zaznavamo

Ilustracija iz francoskega lista »Le Petit journal« s prikazom navdušene množice, ki spremlja odhod italijanskih regimentov na soško fronto, maja 1915 (R. G. Grant, 1. svetovna vojna, Veliki ilustrirani vodnik, Založba Mladinska knjiga, 2014, 106)

namreč vidna razhajanja med republikanci in demokrati: prvim ni bil cilj uničenje Avstrije, temveč nacionalno gibanje južnih Slovanov, medtem ko je Salvemini s svoje strani zrušenje avstrijskega cesarstva zagovarjal zlasti s tem, da bi bilo potrebno »zrušiti to katoliško velesilo« zaradi Čehov, Romunov in južnih Slovanov. Uničenje Avstro-Ogrske v korist Romunije in Srbije, liberalne Češke in Italije, bi bilo po njegovem mnenju najhujši udarec za politični katolicizem po zedinjenju Italije in po ločitvi Cerkev od države v Franciji (Cattaruzza, 2007, 82).

Potrebo po uničenju avstro-ogrske monarhije je sicer prvi izrazil tridentinski poslanec, socialist Cesare Battisti, ki se je v Italijo zatekel takoj po izbruhu vojne. V listu *Avanti!* je že 14. septembra 1914 objavil svoje »odprto pismo«, v katerem je podal razloge, zakaj se želi Tridentinska odcepiti od Avstrije (*«il Trentino ci tiene a staccarsi dall'Austria»*), še ostrejši pa je bil v nadaljnjih polemiki z nekaterimi socialističnimi parlamentarci v pismu, ki ga je objavil 27. septembra v turinskem *La Stampa* in v katerem je Avstrijo neposredno obsodil, »da zatira in negira svoje narode« (*«vive maltrattando e ne-*

LA VOCE

Esce ogni domenica in Firenze, via dei Robbia, 42. Diretta da GIUSEPPE PREZZOLINI. Abbonamento per l'Italia, Trento, Trieste, Canton Ticino, L. 5,00. Un numero cent. 10.

Anno I N. 1 20 Dicembre 1908.

SOMMARIO: La politica francese, p. fr. — L'Italia risponde, GIOVANNI PAPINI — Neviti e castiglie, TH. NIAL — Bernardo Shaw, JEAN FLORENCE — Nota, Giorgio Sordi abbandona il sindacalismo — L'ignoranza degli specialisti — I successi di Tournebise — Intervista con E. Diderichs — Rudolf Eucken — Recensioni: Il romanticismo italiano non esiste — Libri da leggere, ecc.

La politica francese. L'Italia risponde.

Una volta in Francia ci si batteva per le idee. I maligni dicevano che si trattava di parole, ma tutti riconoscevano che in fondo c'era uno sforzo idealistico. Oggi la moda è cambiata; ci si vuol battere per una morte oscura, per un intrigo misterioso, per un omicidio inespugnabile. La politica penetra nella penombra delle alocce e trae i suoi migliori effetti persuasivi dalle ricerche politiche d'un reporter, da Robertiere, da Anita a Sherlock Holmes. Nazionalisti e anticlericali hanno il loro programma nella revisione d'un processo, nella scoperta d'un delitto, nella rivelazione d'un carteggio, nelle chiacchiere d'una donna galante e nei ricordi d'un vecchio senone. Il parlamento è una Corte d'Assise, o meglio il gabinetto del giudice istruttore. E l'uomo politico oggi non ha altro da scegliere fra le due carriere di pubblico accusatore o di poliziotto privato. Così chi viene ad assumere grande importanza è il giornalista. La gloria non è più sui campi di battaglia o sulle barricate, ma fra un paio di lenzuola sudicie, nell'aulictona d'una signorina allegria, al buco delle serrature e nell'amicizia con i camerieri e con gli apaches. Un paio di indaltrazioni condcono alla camera dei deputati, una rivelazione sensazionale a quella dei senatori. Gli strappi al contratto coniugale d'un cattolicesimo presidente di repubblica diventano un affare di stato, e la guerra con la Germania non fa più paura quando ci si deve occupare dei piumi sudici di M.me Stenohel.

Le fortune di Francia s'oberva sempre per principio le donne, e da quando i Borboni viderono ore di regalità per favore di femmina, fu deciso nella storia il genio di Luigi Capote, l'innocente re, il fedele marito, l'innocente che espò i delitti degli avi. Ma oggi in tutta la Francia dove si troverà un sol gusto? In ardo che se ne trarrebbero parecchi. In questi giorni tutti i corrispondenti italiani e tedeschi da Parigi hanno provato una tremenda e inviolata gonfiatura di morale, che si sono affrettati a riversare sopra i loro rispettivi pubblici. La loro descrizione di Parigi testimonia d'una grande veracità in affari e conoscenza mondiale. Si direbbe che tutti quegli arcigni giudici di M.me Stenohel ne avessero goduto i favori, tanto grande è la chiarezza che mostrano nei più tortuosi mascheramenti di quell'istoria. Ma, per nostra fortuna, la Francia non è Parigi, né tutto Parigi è in mostra sui boulevards, in vendita nelle vetrine o nei magazzini di moda. Non ci vuole il finto d'un corrispondente per sapere quali centri d'attività spirituale, quali gabinetti scientifici, quale amore per le sottigliezze trovino nella stessa città che si vuol mettere sotto il patronato della gomma tailleur e del cappello a cloche. I francesi non han cessato, anche bevendo l'assenzio e femminizzando troppo una parte della loro capitale, di avere una bella e seria parte nel mondo, per chi almeno non deve regalare al suo pubblico italiano o tedesco o inglese, un cucchiaino di brodo morale per fargli credere, d'esser l'unico sepio, dignitoso e destinato a rappresentare il modello del mondo.

S. Pr.

In questi ultimi mesi non abbiamo avuto, in Italia, nessuna presentazione nuova di forestieri illustri. Federico Nietzsche fa da riempitivo nelle terze pagine dei quotidiani; Wells ha preso modestamente il posto di Verne nelle librerie private e circolanti delle classi medie intellettuali. Molti leggono con piacere, ma senza troppo entusiasmo, le traduzioni italiane e francesi di Rudyard Kipling e soltanto alcuni dell'etate preconcrono la gloria futura del biografo di Jean Christoph. Oscar Wilde, dopo esser appassito nelle manine inguainate degli estetici nostrali, sta per passare in quelle sudice d'inchiestro degli avvocati e dei pretori.

C'è un quasi silenzio; l'importazione si rallenta. L'Italia può parlare.

E cosa ha da dire l'Italia a tutta costea gente? A loro niente, ma qualcosa a sé stessa, o, meglio, a qualcuno dei suoi figliuoli. L'Italia, in questo momento, parla per bocca mia, e dice così:

« Da cinquant'anni — per non farla lunga — mi son vista capitare per la casa una ventina di grandi geni forestieri, che mi sono stati annozziati per la mano uno di questi grandi transalpini o transarabini. Un giorno era Come col positivismo dietro; un altro giorno Spencer col'evoluzione la tasca; un terzo giorno Shelley col relativo Keats; o Heine col suo caro orso Atta Troll; o Walt Whitman con la rumorosa Manhattan e coll'io — mondo; o Hegel colla sua unità degli opposti; o Zola colle sue malattie di stitatore e di alcoolisti; o Ibsen colle sue norvegiche filosoficamente adulate; o Maeterlinck col suoi misteri monosillabici; o Carlyle a braccetto col suo Diogene Merda-di-Diavolo; o Ruskin, pastore della Chiesa Estetica Riformata; o Stirner colla sua coglioneria rigorosamente logiche; o Nietzsche con i poetici schizmanzi di tedesco ubriaco di grecità; o Darwin colle sue pazienti immaginazioni di genealogia animale; o Marx colla sua spiritosa analisi della società, tanto finemente satirica da esser presa per opera di scienza; o tanti altri che non nomino per non annoiarvi.

« Li ho visti andar tutti ad uno ad uno e li ho ricevuti bene. Ho tradotto i loro libri; li ho commentati; ho riempito le mie riviste con le loro idee e i loro ritratti; ho scritti libri sui loro libri; ho fatto entrare nella mia vecchia ed onorata lingua qualcosa della loro frasi o parole (*struggle for life*; legge brezza dei salari; impero; culto degli eroi; religione della bellezza ecc.). Tutti questi dicevano che bisogna mettersi in regola colla cultura europea dalla quale m'ero un po' allontanato dopo il seicento (ma era proprio vero?); che lo scompiglio nato per mandar via d'Italia i soldati stranieri ci aveva distratti dall'altra cura, non meno importante, che d'era buona cosa e patriottica prendere a pedate i tedeschi armati di facile e fabbricare in casa macchie e tessuti per poter fare a meno della roba inglese non era meno buona e patriottica cosa studiare i filosofi tedeschi e bearci l'anima coi poeti inglesi.

« Tutte queste ragioni — e altre — mi persuadevano e mi persuadono anche oggi. Non mi pento di questi rinnovati banchetti forestieri, an-

che se hanno prodotto indigestioni e stitichezza e hanno sverginate senza remissione la purezza del mio troppo, ahimè, gentile idioma. Troppe idee, troppe immagini, troppe anime, troppe scoperte mi sarebbero sconosciute se non avessi così spesso spalancato l'uscio a codesti barbari trionfanti. Che in loro nome si siano vedute a dozzine nelle mie fiere bambocce e bestialità di vari colori; che sotto i loro auspici sian nate voghe e mode, sciocchezime e ridicoliosime, non vuol dir nulla.

« Dunque niente rimproveri a loro. Tanti inchini e moltissimi ringraziamenti.

« A voi altri soltanto, figlioli miei, voglio dir qualcosa. E vi dico, acusatemi tanto, una cosa vecchia, ed è questa: ricordatevi un po' più spesso dei vostri babbi e, prima di prendere una mattina per una « rivelazione » che ci venga dal Nord o dall'Est, leggete, che Iddio vi benedica, anche qualche vecchio liberecolo italiano.

« Intendiamci bene: non vi incoraggio ad ammararvi di *chacchisme*, di *fangermanismo* o di altri esose pesti di codesto genere. Il nazionalismo frenetico non è malattia che ci vada bene a viso. Io spero che qualcuno si metta a un giorno o l'altro, a rifare il *Principe*, ma lo rifà, spero, col più stitico metodo storico, senza esagerazioni, senza montature, senza retorica filosofeggiante. Se Dio vuole non abbiamo bisogno di far del torto alla storia perché gli italiani facciano ottima figura nella storia dello spirito umano.

« Volevo dir soltanto questo: che se voi altri, invece di legger soltanto, o quasi sempre, libri stranieri o libri d'italiani su stranieri, leggete anche, non soltanto a scola o nelle antologie, i nostri vecchi scrittori, tanto i celebri quanto quelli che meriterebbero di esser tali, ci trovereste forse, spesso, se non sempre, parecchie di quelle idee che, come insudite novità, state a sentire a orecchi ritzi quando vengono strombizzate nella lingua dell'oggi, dell'io o dell'yes. Facciamo, tanto per mettervi un po' di coraggio, qualche esempio.

« Fino a pochi anni fa s'è fatto un gran parlare di filosofia positiva e questa è stata portata in trionfo per le piazze e per le università come il *just out* del pensiero. Ma se c'era qualcuno che avesse letto davvero, per caso, tutto Telesio e tutto Galileo, poteva rispondere: Ma cosa ci venite a contare? Tutto quel che c'è di buono in codesto pasticcio lo sappiamo da un pezzo. Tante grazie per il ricordo ma levatevi di torno.

« Pigliamo un altro caso: il cosiddetto idealismo tedesco (la guerra dei trent'anni della filosofia). Non c'è niente da dire circa Kant, Fichte, Schelling ed Hegel. Sono stati delle brave persone e hanno detto cose che quelli che le intendono giudicano meravigliose. Oggi c'è chi li vuol risuicciare in Italia. Può darsi che sia bene, ma non sarebbe bene anche studiar sul serio Giordano Bruno e Giambattista Vico e non seguitare a far del primo un timido precursore della sociologia? È beati vero che quelli stessi che ci rappresentano Hegel o i suoi padri e fratelli fanno di tutto per far leggere e capire anche gli antichi idealisti passanti, ma dove sono, eccetto che in loro, le tracce di questa lettura e di questo studio?

« Passiamo ad un'altra cosa che ha fatto pa-

recchio rumore negli ultimi tempi. Il moderatismo italiano è nato dopo quello anglo-francese e se n'è nutrito. Senza far torto a nessuno non conosciamo in Italia un Loisy o un Tyrrell. Ma perché i nostri modernisti hanno aspettato l'imbroccata da quelli forestieri? E perché non hanno studiato e fatto conoscere quei cattolici italiani che, ben prima degli inglesi e dei francesi, si son trovati ai mali passi che tutti sanno? Casi di coscienza assolutamente simili a quelli dei neocattolici d'oggi si trovano in due grandissime menti del secolo XVII: in Galileo e in Fra Paolo Sarpi. Tutti e due son cattolici e vogliono restar cattolici, ma nel primo c'è il caso del contrasto fra la verità scientifica e il testo biblico e nell'altro quello tra la potestà civile e quella religiosa. Tutti e due cercano di salvarsi e di salvare la Chiesa con delle ragioni e queste ragioni rassomigliano a molte di quelle che oggi i nostri preti avanzati o i nostri fervorosi neofiti s'immaginano d'inventare. E Sarpi non è stato accusato dall'Inquisizione per aver detto che dalla Genesi non si può ricavare la santissima trinità? E in Pomponazzi non si ritrova la dottrina-cara ai modernisti, dei vari mondi o piani di verità? Volete roba più antica? Cercate i sermoni morali di Franco Sacchetti e ci troverete delle critiche sugli abusi e costumi ecclesiastici che potrebbero essere scritte da un Murri o da un Buonajuti. Volete roba più recente? E allora ricordatevi di quel povero Scipione de' Ricci e vedrete che se l'avessero lasciato fare un certo modernismo sarebbe nato in Italia alla fine del settecento.

« Voi altri avete adorato lo Zola e ora vi godete in silenzio il Mirbeau. Non abbiate paura che vi gridi: son due scrittori un po' bestiali e fanfarosi ma che hanno una certa robusta grandiosità. Ma perché dunque tutti pochi rifuggono, dopo la scuola, quei bei pezzi di prosa, sanguigno, succoso, verista senza delirio, e realista senza teorie, che si trovano nelle novelle del Sacchetti, nei ricordi del Cellini o nelle lettere e nelle commedie di Niccolò Machiavelli? Forse vi piacciono le novelle nude e crude di Maupassant? Ma ce ne son delle più belle, per lo meno, nel novelliere di Antonfrancesco Grazzi detto il Lasca e se non le leggete siete dei disgraziati.

« Voi tutti, spero, avrete letto quel meraviglioso libro ch'è il *Sartor Resartus*. Ma quanti fra voi hanno letto un capitolo del Galileo contro l'uso del portar la toga dove c'è tutta l'idea madre della filosofia degli abiti? E detta hereticamente, ma c'è. È prima di lasciare il Galileo eccome un'altra. In una delle ultime scritture ispirate o dettate da lui trovate nientemeno il caso di coscienza del dott. Stockmann del *Nonno del Popolo* di Ibsen. Proprio lo stesso caso — si tratta anche lì di una sorgente, Manz, naturalmente, il dramma ma c'è per lo meno l'antefatto.

« Ancora un altro e basta. Nietzsche era certamente una grande anima che non meritava lo strazio che se hanno fatto gli ecclesiastici universitari e i mosconi dotati della filosofia per signorini sudici. Eppure io mi figure che il suo pensiero sia il risultato del contatto di una povera anima debole cresciuta in una caserma luterana col mondo greco-latino-italiano. Ciò che per noi è comune, chiaro, tanto naturale che non si sente neppure il bisogno di esprimerlo, appare a quella mente settentrionale una luce improvvisa, una rivelazione profetica. Egli stesso ne rimase stordito e spaventato e intorno a codesti luoghi comuni della sua patria e italiana ac-

gando le nazioni«) (Valiani, 1966, 169).

Veliko težo so imela v predhodnem obdobju ob ključnih pogajanjih, ki so nato privedla do Londonskega sporazuma, vprašanja povezana z »varnostjo« meja. V spomenici z naslovom *I confini naturali d'Italia*, ki jo je sestavil Tullio Mayer, v veliki meri pa nato predelal Francesco Salata, ter jo marca 1915 izročil S. Sonnino, je italijanska stran poglobilne argumente za postavitev bodoče meje na Snežniku in Učki naslonila na potrebe po »obrambi« oziroma morebitne »nevarnosti« kake tuje agresije na italijansko ozemlje. V spomenici je bila naglašena tudi potreba po priključitvi Reke in kvarnerskih otokov, medtem ko je bila aneksija dela dalmatinske obale predvidena le v primeru, da bi ob koncu spopada Avstrija ostala gospodarica vzhodnega Jadrana.⁹

Aprila 1915 so emigrantski krogi v Rimu pod pokroviteljstvom društva *Dante Alighieri*, formirali *Commissione centrale di patronato*, kamor so se stekali emigranti iz Tridentinske in Avstrijskega primorja, komisijo pod predsedstvom S. Segréja pa je financirala sama vlada in se je v obliki lokalnih odborov naglo razširila po večjih italijanskih mestih. Že decembra 1915, v času torej, ko je bila Italija že v vojni z Avstrijo, so komisiji dodelili status »javne ustanove«. Tudi emigrantski krogi so ne glede na medsebojno rivalstvo in konflikte z vlado obdržali dobre odnose in ji bili v močno oporo. Tako je bil S. Barzilai že 16. julija 1915 imenovan za ministra brez listnice za »neodrešene dežele«, med novembrom in decembrom 1916, torej že v času, ko so italijanske sile zavzele Gorico in določene predele v Posočju in na Krasu, so predstavniki emigracije z območja Avstrijskega primorja in Tridentinske formirali kar pet odborov, ki bi morali vladi svetovati glede ključnih vprašanj s področja šolstva, politike do drugih etničnih skupnosti, vprašanj bodoče mirovne konference, odnosa med italijansko in avstrijsko zakonodajo itd. Prizadevanja teh odborov nedvomno pričajo o veliki želji politične emigracije iz vzhodnojadranskih dežel, da bi se italijanski vladi predstavili kot »nov vodilni razred« za »neodrešene jadranske dežele«, po drugi strani pa izražali globok partikularizem v optiki lastnih gledišč, ki se niso ozirala na specifično in potek vojaškega konflikta. Zlasti nekateri krogi z Mayerjem, kot nekdanjim direktorjem iredentističnega glasila *Il Piccolo*, so bili prepričani, da bodo italijanske sile v nekaj tednih predrle soško fronto in zmagoslavno vkorakale v Trst, zato so bili prepričani, da je potrebno pravočasno pripraviti strukture novih civilnih oblasti, ki bi jih morali sestavljati pripadniki in funkcionarji nekdanjega italijanskega

liberalno-nacionalnega tabora v Avstrijskem primorju. Imena nekdanjih iredentističnih voditeljev iz liberalno-nacionalnega tabora so se kmalu znašla na seznamu, ki naj bi ga Salata predložil ministrskemu predsedniku Salandri, vendar so morali upoštevati dejstvo, da je prišla uprava novo zasedenih ozemelj v roke Generalnemu sekretariatu za civilne zadeve pri Vrhovnem poveljstvu (*Secretariato Generale per gli Affari Civili del Comando Supremo*). Toda Mayerjeva agresivnost se je obrestovala tudi tu: že ob koncu maja 1915 so v Generalni sekretariat vključili številne pripadnike iredentističnih krogov iz liberalno-nacionalnega tabora z območja Avstrijskega primorja, med njimi tudi Salato, ki je na sedežu v Vidmu prevzel vodenje Upravnega urada (*Ufficio amministrativo*). Skupaj z njim so bili v Upravni urad nameščeni tudi Camillo Ara, Cesare Piccoli in Giorgio Pitacco, ta krog pa so popolnili z nekdanjim vicekonzulom v Trstu, Carlom Gallijem, ki je postal načelnik Političnega urada.¹⁰

Iredentistični krogi so po drugi strani v vojaškem spopadu ravno na teh tleh zaznali zgodovinsko priložnost za italijansko intervencijo in priključitev »neodrešenih dežel«. Tržaški in istrski liberalno-nacionalni tabor, nacionalni socialisti, kot npr. Battisti in tridentinski liberalci, mazzinijanci, demokrati, študentje in dijaki, ki so se čutili pripadnje svoji »*nazione madre*«, so začutili enkratnost trenutka, da zahtevajo intervencijo Italije ter sprejemali odločitve o prehodu meje in vključevanje v armadne vrste. Krog okoli revije *La Voce* s Scipiom Slataperjem, bratoma Gianijem in Carlom Stuparichem in drugimi, ki so bili še pred nedavnim tvorci »kulturniškega iredentizma«, je podlegel skušnjavi vojaške intervencije in po mnenju G. Stuparicha v izjavi »*ni nujno, da je vsaka vojna imperialistična, toliko manj ta, ki ima videz velikanske in strahotne poravnave računov*« pokazal na značilno razmišljanje tega kroga tedanjih razumnikov. Že sredi januarja 1915 je zaznal kočljiv problem meja med Italijani in Slovani ter korelacijo med *Kulturnation* in politično prevlado, ki mora pripasti Italiji, ter v pismu Slataperju naglasil: »*Sedaj, ko je nacija največja vrednota, Italijo nujno potrebujemo. Dokler ni prišlo do te vojne, nismo predvideli potrebe po tem, da bi oblikovali Tržačane, sedaj pa Trst ni več prisiljen reševati te naloge sam zase (morda kasneje, a povsem drugače ...). Vsi Italijani bodo iredentisti vse dokler ne bodo kompletirali svoje nacije ... v vojni, ki ima narodni in ljudski značaj obstaja upanje, da se z iredentizmom oživi nacijo, upanje po 'prebujanju' tudi za Italijo, obremenjeno s svojo zgodovinsko preteklostjo*«. Pri Stuparichu torej ni zaslediti

9 Spomenica je predstavljala odgovor na Sonnino vprašanje Mayerju, kaj misli o možnosti, da bi Trst postal svobodno mesto. Očitno se je odgovor pojavil v času italijansko-avstrijskih pogajanj, za Mayerja pa je bilo velikega pomena, da si je zagotovil sodelovanje Salate, ki naj bi po njegovem na podlagi »*neovrgljivih zgodovinskih dejstev*«, italijanski vladi predložil potrebo, da bi postavila »*naravne meje*« svoje države. Podrobneje v Riccardi, 2001, 133–136.

10 O misiji Carla Gallija v Trstu januarja 1915, ko so potekali intenzivni pogovori med italijansko vlado glede vstopa Italije v vojno, zlasti pa o stališčih slovenskih in hrvaških politikov do morebitne italijanske zasedbe Trsta oziroma Avstrijskega primorja, podrobneje Lipušček, 2012, 131–133; Pirjevec, 2008, 68–69. O nekaterih vidikih italijanske uprave na zasedenih ozemljih, prim. Svolfšak, 1999. O italijanskem prisvajanju Jadrana pa Klabjan, 2011.

le demokratične zahteve po nacionalni osvoboditvi in federalizmu, temveč že tudi izhodišča za delo Giovannija Gentileja, ki je leta 1916 izdal svoje delo *Teoria generale dello spirito come atto puro*, kasneje bolj znana kot protagonista fašističnega gibanja in režima.¹¹

Značilne so iz tega obdobja tudi naslednje Slataperjeve misli: »Vojna je začetek moralnega preroda ali pa vsaj 'matrice di valori'«. Njegova pisma iz Hamburga v prvih mesecih leta 1914 razodevajo postopno razblinjanje sanj o spravi in dozorevanje jasnejše izbire: tržaško vprašanje se mora po njegovem mnenju zdaj rešiti v korist Italije. Pri tem ni težko ugotoviti, kako se je pri Slataperju koncept civilizacije prelil v koncept vojne kot izraz njene vitalnosti, vendar je potrebno računati na koncept, ki je v tistem času še prevladoval v fenomenu vojne in izhajal iz 19. stoletja ter osebnega poguma posameznikov, ne pa iz masovnih pokolov, značilnih za statično vojno strelskih jarkov v prvi svetovni vojni. Križa tega koncepta se je spomladi 1915 šele nakazovala. Na splošno je veljalo, da sta bila oba Tržačana (torej Slataper in G. Stuparich) med najbolj motiviranimi iredentisti.¹²

Že tekom julija pa tja do jeseni 1914 so domala vsi pomembnejši politični predstavniki in iredentistično usmerjeni izobraženci z vzhodnojadranskega in tridentinskega območja emigrirali v Italijo, četudi ne vedno z namenom, da bi se aktivno vključili v vojno. Med njimi zabeležimo Attilia Tamara, Camilla Aro, Feliceja Benatija, iz liberalnih krogov je zbežalo nekaj vidnejših osebnosti iz Gorice, Poreča (npr. župan T. Sbisà) in Pirana (D. Fragiaco). Zdi se, da je bilo prostovoljcev s tega območja nekaj nad 2.000, padlo jih je najmanj 300, med njimi Scipio Slataper, Ruggero Timeus, Spirio Xidias, Carlo Stuparich, Pio Riego Gambini in mnogi drugi. Nazario Sauro je padel leta 1916 v avstrijsko ujetništvo in bil obsojen ter usmrčen v Pulju. Podobno kot nekdanji Giulielmo Oberdan je bil uvrščen v istrski patriotski »martirologij«, a so mu spomenik v rojstnem Kopru postavili šele leta 1935.¹³

Po drugi strani primer Angela Vivanteja, tržaškega intelektualca, ki je na najbolj ekspliciten in neposreden način izrazil svojo antinacionalistično ideologijo in pripadnost socialistični ideologiji v svojem delu »*Irredentismo adriatico*« (Firenze 1912), kaže na tragično gesto samouničenja. Izbruh italijansko-avstrijske vojne je zanj pomenil konec sanj o sožitju in spravi, ki si jo ni mogel zamišljati zunaj stoletne politične in gospodarske vezi med Trstom in njegovim širšim zaledjem. Na eni strani se tako postavlja ta Vivantejeva trda in dosledna gesta – človeka, ki se je zrušil pod težo poloma lastnega sveta in krutosti vojne –, na drugi strani pa se postavlja vzvišeno pričevanje mladih Tržačanov in Istranov, ki so padli med »*Krasom in morjem v upanju na boljšo in pravičnejšo*

prihodnost, v boju za svoje ideale«, kot je zapisal Ernesto Sestan (Ara, Magris, 2001, 130).

ZAKLJUČEK

Kljub dokaj obsežnemu prispevku, v njem ni bilo možno prikazati celovite in izčrpne problematike iredentističnih, nacionalističnih in imperialističnih teženj Italije v desetletjih pred prvo svetovno vojno, ki so bile usmerjene v priključitev »neodrešenih dežel« na območju vzhodnega Jadrana, temveč razgrniti predvsem nekaj izhodiščnih razmišljanj in stališč o tem vprašanju, ki se mu zgodovinarje z obeh strani meje še vedno v veliki meri posveča. Zaradi prelomnih in usodnih sprememb, ki so v tem prostoru nastale z vstopom Italije v prvo svetovno vojno, sklenitvijo tajnega Londonskega sporazuma aprila 1915, zlasti pa s propadom Avstro-Ogrske in italijansko vojaško zasedbo obsežnih območij, poseljenih s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, ob takem razpletu še vedno prihaja do različnih ocen in divergentnih stališč znotraj samega kroga zgodovinarjev, zlasti glede tez o »naravnih« oziroma »geografskih in strateških mejah«, ki jih je začelo italijansko iredentistično gibanje izpostavljal že v šestdesetih letih 19. stoletja, dokončno udeležilo pa z rapalsko pogodbo leta 1920. Ostaja dejstvo, da se je v pričakovanju velikih sprememb v Evropi od konca sedemdesetih let 19. stoletja, v Italiji okrepilo iredentistično gibanje s ciljem osvoboditve tistih italijanskih dežel (Tridentinska, severovzhodna obala Jadrana), ki so spadale pod Avstrijo, kar je še dodatno vzpodbujalo odstranjevanje in propagandno zavračanje sonavzočnosti avtohtonega slovenskega in hrvaškega življa na teh ozemljih. Tako imenovane »nove pokrajine«, ki so se po prvi svetovni vojni rojevale v razmerah ostrih protislovij med narodnim načelom, državnim interesom in politiko moči, so na ozemlju novo nastale julijske krajine tako že v temeljih izpodkopavale možnosti sobivanja med različnimi narodnimi skupnostmi.

Že proti koncu 19. in v začetku 20. stoletja so spreminjene zunanje politične okoliščine vplivale na italijanske odnose z Avstro-Ogrsko, zlasti na njeno omahovanje v članstvu trozveze in usmeritvijo v ekspanzijo na balkanski in širši mediteranski prostor. Čas pred prvo svetovno je bolj kot kdaj prej opozoril na celo vrsto različnih pogledov na oblike in poti italijansko-slovanskega sožitja, zlasti po postopni demokratizaciji in federalizaciji Avstrije oziroma po državnozbornih volitvah leta 1907, ko je prevladalo spoznanje, da Avstrija ne more preprečiti družbeno-ekonomskega in kulturnega vzpona Slovencev in Hrvatov v Avstrijskem primorju, kar je sprožilo nov val iredentizma in nacionalizma pa tudi prepričanje, da lahko dominantne pozicije italijanskega

11 Podrobneje o iredentističnih nazorih Slataperja in bratov Stuparich v Pappucia, Cecotti, 2011, 209–220.

12 O Slataperjevih političnih nazorih in usmeritvah tistega časa obširneje v Slataper, 1954.

13 Obširneje o tej problematiki Apollonio, 2014, 622–625; Pignatti Morano, 1922.

življa na avstrijskih tleh reši le vojna med Italijo in Avstro-Ogrsko.

Znotraj same Italije je nacionalistično gibanje pod vodstvom Corradinija, Federzonija in drugih voditeljev, med drugim nudilo novo prepričljivo alternativo stari politiki demokratičnega nacionalizma in irendentizma, ki je bil v domeni levih strank in priporočalo korporativno organizacijo znotraj togih državnih struktur desnice, katoliških krogov in velikega kapitala. Vzporedno s tem sledimo krizi leve s psevdorevolucionarnimi poskusi, v katere so se ugnezdile različne frakcije socialistov Sorelovega tipa, revolucionarnih sindikatov, neoekstremističnih mazzinijancev ter anarhistov. Velika scena »rdečega tedna« poleti 1914, je v svojih različnih, tudi krvavih epizodah in s svojim tragikomičnim zaključkom, pokazala na nesposobnost in nemoč leve, da bi se odprla in vzpostavila dialog med državo, vedno bolj zaprto v svoje reakcionarne strukture in volutaristično ter hrupno opozicijo.

K težkemu in zapletenemu stanju je marca 1914 prispeval tudi Giolittijev odstop in formiranje nove Salandrove vlade, ki pa je bilo vse prej kot trenutni prehod v novo vladno garnituro. V bistvu je predstavljal viden povratek v tisto tradicionalno koncepcijo italijanske politike v elitističnem smislu, ki je pomenil uvod v bodoče solistične in reakcionarne akcije, značilne za politiko »*sacro egoismo*« v obdobju intenzivnih skrivnih pogajanj s centralnimi in antantnimi silami za ozemeljske koncesije, ki jih je vlada pogojevala za ohranitev nevtralnosti oziroma vstop v vojno na strani antantnih sil.

Italijanski vstop v vojno maja leta 1915, je bil tako le epizoda oziroma zaključek neizprosne borbe med dvema vladnima konceptoma, ki sta bila v bistvu oba konservativna: bodisi Giolittijev evolucionarni oziroma transformistični kot tudi avtoritarni Salandrov in Sonninov, ob pomoči nacionalistov ter širokega spektra intervencionistov. Njihovo vodilo se nedvomno kaže v odločitvi, da je potrebno stopiti v vojno, da bi se »polastili

nacije« in jo disciplinirali ter podredili birokratskemu in vojaškemu aparatu, ustvarili vojno ekonomijo, ki bi delavske sindikate potisnila na obrobje, omejili liberalne svoboščine in izven zakona potisnili zlasti leve delavske stranke, ki so bile nevtralistične že po tradiciji, tako kot večji del katolikov.

Če sledimo Salandrovemu programu »*sacro egoismo*«, vidimo, da vsa njegova politika vsebuje začetek dokaj specifične faze oziroma opustitev najboljših tradicij italijanskega risorgimenta zaradi teženj, ki niso imele ničesar skupnega s procesom nacionalne združitve, temveč so obratno stremele k temu, da bi italijansko suverenost vsilile tujim narodom oziroma ljudstvom, ki si jih je želela Italija preprosto podrediti. Na ta način je vse tisto, kar bi moglo in moralo postati področje plodnega sodelovanja, postalo področje pritiska, raznarodovanja in etničnega čiščenja v času fašizma.

Čeprav se je fašizem rodil po prvi svetovni vojni, nekaj kulturnih in političnih motivov, ki so prispevali k njegovemu nastanku, zasledimo že v desničarskih in levičarskih radikalnih gibanjih, tako v nacionalizmu, revolucionarnem sindikalizmu in futurizmu v desetletju pred prvo svetovno vojno. V strogo političnem smislu so ta radikalna in revolucionarna gibanja enako gledala na mit o hotenju po moči, prezirala egalitarizem in humanizem, zaničevala parlamentarizem, politiko pa dojemala kot aktivnost, ki naj organizira in oblikuje zavest ljudskih množic. Na oblikovanje fašizma je nenazadnje, kot naglašava Emilio Gentile (2010), vplivala tudi bolj ali manj ponarejena dediščina tém, idealov in mitov, ki so se porajali iz antigiolittijevskega odpora intelektualnih skupin, kakršna je bila npr. revija *La Voce*, najvidnejši izraz novega nacionalnega radikalizma, ki so od mazzinijevskega izročila prevzela vizijo risorgimenta kot nedokončane revolucije, ker temu z ozemeljsko združitvijo ni uspelo izpeljati tudi moralnega zedinjenja in nacionalizacije množic.

FROM IRREDENTISM TO INTERVENTIONISM: UNTIL THE END OF THE 19TH AND THE BEGINNING OF THE 20TH CENTURY TO THE ITALIAN ENTRANCE IN THE FIRST WORLD WAR

Salvator ŽITKO

The Historical Society of Southern Primorska of Koper, Garibaldijska 18, 6000 Koper, Slovenia
e-mail: salvator.zitko@gmail.com

SUMMARY

The Italian national movement had undergone several development phases, and the unification of Italy in 1866 had given rise to Italian irredentism and the tendency to incorporate the »unredeemed lands« along the eastern Adriatic coast into the Kingdom of Italy. A major milestone in the development of irredentism was 1882 when Italy

signed the Triple Alliance with Austria-Hungary and Germany and stayed its formal member until the outbreak of the First World War.

If until the end of the 19th century the irredentist movement was mostly led by the left wing, in particular by the democrats and republicans, at the beginning of the 20th century its reins were taken over by Giovanni Giolitti's policy of »new liberalism«, i. e. by the nationalist circles of the new bourgeoisie, the court and the army. The Austrian Littoral and Dalmatia were subject to campaigns launched by the nationalist societies Pro Patria and Lega Nazionale, while Italy was home to the societies Dante Alighieri and Trento e Trieste and saw the publication of numerous gazettes such as L'Eco dell'Alpi Giulie and later on magazines such as Il Regno, Il Carroccio, La Grande Italia and L'Idea Nazionale.

By its first congress in Florence in December 1910, the Italian irredentist movement had become increasingly radical in its claims for strengthening the army and for the incorporation of »unredeemed lands«. In that period, the »unredeemed lands«, in particular those of Trent, Trieste and Istria, saw the formation of specific forms of irredentism. Particularly in Trieste, they were practiced by the liberal and national camp gathered round the magazine La Voce, which propagated »cultural irredentism« (Scipio Slataper), on the other. In Trieste the socialist party was also strong. Among its supporters a special mention must be made of Angelo Vivante, the political editor of the newspaper Il Piccolo and later of the news-sheet Lavoratore. In 1912 he wrote a documentary work L'Irredentismo Adriatico, in which he condemned the proposition that the high level of Italian culture and civilisation gave Italians the right to assimilate people from other ethnic groups. Such aspirations posed a great threat to the Trieste liberal and national camp, and so Trieste irredentism was characterized by the anti-Slavic stance on the one hand and by the opposition to international socialism, which after 1890 relied on the Slavic element in the struggle against the Italian nationalist movement, on the other. A strong supporter of anti-Slavic tendencies was Ruggiero (Timeus) Fauro, who propagated the idea of the great Italy and its dominion over the Balkans in the spirit of new, aggressive Italian nationalism. The attainment of this goal implied a conflict with Austria on the one hand and the escalation of the Slovene-Italian national conflict along the entire eastern Adriatic coast on the other.

Italy's breaking off of the pact of alliance with Germany and Austro-Hungary and her decision to side with the powers of the Entente (1915) were clear signals of her territorial claims on the eastern Adriatic – even though nothing was yet known of the Treaty of London, signed secretly in 1915, by which the allies, among other things, had also offered Italy, if she entered the war, the Austrian territories of the Adriatic, consisting of the whole of Istria and most of Dalmatia.

Keywords: irredentism, nationalism, Triple Alliance, militarism, ethnic and national conflicts, interventionism

VIRI IN LITERATURA

Agnelli, A. (1994): L'Idea di nazione all'inizio e nei momenti di crisi del secolo XX. V: Spadolini, G. (ur.): Nazione e nazionalità in Italia. Roma, Bari, Laterza, 15–36.

Apih, E. (1988): Trieste: la storia politica e sociale. Bari, Laterza.

Apollonio, A. (1992): Autunno istriano. La »rivolta« di Pirano del 1894 e i dilemi dell'«irredentismo». Trieste, Edizioni Italo Svevo.

Apollonio, A. (2014): La »Belle époque« e il tramonto dell'Impero Asburgico sulle rive dell'Adriatico (1902–1918). Dagli atti conservati nell'Archivio di Stato di Trieste, II: La Grande Guerra (1914–1918). Fonti e Studi per la Storia della Venezia Giulia, vol. XXIII. Trieste, Deputazione di Storia Patria per la Venezia Giulia.

Ara, A., Magris, C. (2001): Trst, obmejna identiteta. Ljubljana, Claritas, Študentska založba.

Arcari, P. M. (1934–1939): Le elaborazioni della dottrina politica nazionale tra l'unità e l'intervento (1870–1914), II. Firenze, Casa Editrice Marzocco.

Babudieri, F. (1991): Considerazioni sulla Triplice Alleanza. V: Salimbeni, F. (ur.): Dal Litorale austriaco alla Venezia Giulia. Udine, Del Bianco, 151–165.

Castellini, G. (1914): Trento e Trieste. L'irredentismo e il problema adriatico. Milano, [s.n.].

Cattaruzza, M. (2007): L'Italia e il confine orientale 1866–2006. Bologna, il Mulino.

Chabod, F. (1965): Storia della politica estera italiana dal 1870 al 1896, vol. I. Bari, Laterza.

Coceani, B. (1920): Ruggero Timeus Fauro. Parenzo, Stab. Tip. Gaetano Coana & figli.

Coceani, B. (1971): Trieste della »belle époque«. Trieste, Libreria Universitas Editrice.

Cusin, F. (1970): Antistoria d'Italia. Una demistificazione della Storia ufficiale, un'Italia sotto luce diversa. Milano, Mondadori.

DAI – Dizionario degli autori italiani. Con un sommario dello svolgimento della cultura italiana. Messina, Firenze, G. D'Anna, 1973.

DBI – Dizionario biografico degli Italiani, III. Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani, 1961.

Fejtő, F. (1990): Requiem per un impero defunto. La dissoluzione del mondo austro-ungarico. Milano, Mondadori.

Gentile, E. (2010): Fašizem. Zgodovina in interpretacije. Ljubljana, Modrijan.

Guglielmino, S. (1971): Guida al Novecento. Profilo letterario e antologia. Milano, Principato Editore.

Klabjan, B. (2011): »Jadran je naš«. Nacionalno priskrivanje Jadranskega morja pred prvo svetovno vojno in po njej. *Annales, Series historia et sociologia*, 21, 1, 43–54.

Lipušček, U. (2012): Sacro egoismo. Slovenci v krepkih tajnega Londonskega pakta 1915. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Lukan, W. (2014): Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni. Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 47.

Lukić, B. (1956): Neka mišljenja u talijanskoj građanskoj historiografiji o karakteru nacionalnog pokreta u Istri. *Jadranski zbornik*, I., Rijeka, Pula, 163.

Marušič, B. (1976): Graziadio Isaia Ascoli in Sloveni. *Zgodovinski časopis*, 30, 3–4, 291–298.

Maserati, E. (1991): Simbolismo e rituale nell'irredentismo adriatico. Dal Litorale Austriaco alla Venezia Giulia, *Civiltà del Risorgimento* 41. Verona Del Bianco, 125–150.

Milza, P. (2012): Zgodovina Italije. Ljubljana, Slovenska matica.

Montanari, M. (2000): Politica e strategia in cento anni di guerre italiane, vol. II, tomo II (La Grande Guerra). Roma, Stato Maggiore dell'Esercito, Ufficio Storico.

Morandi, C. (1968): La politica estera dell'Italia. Da Porta pia all'età giolittiana. Firenze, Felice Le Monnier.

Pappucia, F., Cecotti, F. (ur.) (2011): Un' epoca senza rispetto: antologia sulla questione adriatica tra '800 e primo '900. Trieste, Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli Venezia Giulia.

Parovel, P. G. (1996): Velika prevara na slovenski zahodni meji. Dosje Italija. Kamnik, Založništvo Slava.

Perfetti, F. (1984): Il movimento nazionalista in Italia (1903–1914). Roma, Bonacci.

Pignatti Morano, C. (1922): La vita di Nazario Sauro ed il martirio dell'eroe. Milano, Fratelli Treves Editori.

Pirjevec, J. (2008): »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848–1954). Ljubljana, Nova revija.

Redivo, D. (1995): Ruggero Timeus. La via imperialista dell'Irredentismo triestino. Trieste, Edizioni Italo Svevo.

Riccardi, L. (2001): Francesco Salata tra storia, politica e diplomazia. Udine, Del Bianco.

Ronzio, G. (1943): La Crisi della Bosnia-Erzegovina e il risveglio della coscienza nazionale. [s.l.], Il Regno.

Sabbatucci, G. (1970): Il problema dell'irredentismo e le origini del movimento nazionalista in Italia. *Storia Contemporanea*, 4, 467–502.

Sabbatucci, G. (1971): Il problema dell'irredentismo e le origini del movimento nazionalista in Italia. *Storia Contemporanea*, 1, 53–106.

Salvatorelli, L. (1939): La Triplice Alleanza. Storia diplomatica (1877–1912). Milano, Istituto per gli studi di Politica Internazionale.

Salvemini, G., Maranelli, C. (1919): La questione dell'Adriatico. Roma, Libreria della Voce.

Serra, E. (1950): Camille Barrère e l'Intesa italo-francese (prefazione di C. Sforza). Milano, Giuffrè.

Seton-Watson, C. (1967): Storia d'Italia dal 1870 al 1925. Bari, Laterza.

Schiffner, C. (1960): Il problema nazionale di Trieste nella storiografia austrofila e quella irredentista. Estrato dalla rivista »Trieste«, 7, 40, 7–15.

Slataper, S. (1954): Scritti politici. Stuparich, G. (ur.). Milano, Mondadori.

Strčić, P. (1981): Društvene i političke prilike u Istri u 19. i u početku 20. stoljeća. *Nastava povijesti*, 3–4, 205–218.

Svoljšak, P. (1999): Priprave na leto 1918. Nekateri vidiki italijanske uprave zasadenih slovenskih ozemelj med prvo svetovno vojno. *Annales, Series historia et sociologia*, 9, 2, 361–370.

Szombathely, M. (1962): La Lega Nazionale ha settant'anni. Trieste [S.l.], [s.n.].

Šepić, D. (1970): Italija, saveznici i jugoslavensko pitanje 1914–1918. Zagreb, Školska knjiga.

Valiani, L. (1966): La dissoluzione dell'Austria-Ungheria. Milano, Il Saggiatore.

Vivante, A. (1912): Irredentismo adriatico. Contributo alla discussione sui rapporti austroitaliani. Firenze, Libreria della Voce.

Volpe, G. (2002): Italia moderna 1898–1910, vol. II. Firenze, Le Lettere.

Žitko, S. (2002): Slovensko-hrvaški politični odnosi v Istri v času ustavne dobe 1861–1914. *Annales, Series historia et sociologia*, 12, 1, 29–50.